

BİR İLM-İ KIRÂAT KLASİĞİ: TAYYİBETÜ'N-NEŞR Fİ'L-KIRÂÂTİ'L-'AŞR*

Yaşar AKASLAN**

Öz

Kırâat ilmi literatüründe “zirve eser” niteliğindeki *Tayyibetü'n-neşr*, kırâat erbâbı tarafından oldukça rağbet ve itibar göyerek kısa zamanda kırâat ilmi eğitim-öğretiminde okunup ezberlenmeye başlanmıştır. Literatürde çok önemli yer tutan eser, on kırâat ile ilgili en önemli dayanak haline gelmiş, telif edildiği zamandan günümüze kadar, hakkında birçok şerh ve müstakil çalışma yapılmıştır. Bu makalede, eserin kırâat ilmindeki yeri ve metodu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tayyibetü'n-neşr, Kırâat, Farklılık, Metot.

A Recitation Classic: Tayyiba al-Nashr fi'l-Qirââti'l-'Ashr

Abstract

Tayyiba al-nashr which is called “peak work” in recitation literature has been started to be read and memorized in the education of recitation in a short period of time by seeing great popularity and reputation. The work, which occupies a significant important place in the literature, has become the most important resource for the ten recitation and many commentary and independent works have been done about the mentioned work since the day it was published until today. In this article, its place in the academic science of Qiraat and method will be discussed.

Keywords: Tayyiba al-nashr, Recitation, Difference, Method.

* Bu makale, yazar tarafından hazırlanan “*Tayyibetü'n-Neşr Şerhlerine Dair Bir İnceleme –Mûsâ Cârullah Örneği-*” adlı Doktora Tezinden istifade edilerek hazırlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, yakaslan55@gmail.com

Giriş

Kırâat-ı aşere üzerine kaleme alınan *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-âşr*, kırâat ilmini Anadolu topraklarına taşıyan, bu coğrafyada okutan ve Anadolu'daki kırâat çalışmalarına öncülük eden İbnü'l-Cezerî (ö.833/1429)¹ tarafından kaleme alınmıştır. Çok sayıda kıymetli eser vererek bu sahanın en önemli otoritelerinden kabul edilen müellifin ölümsüz eseri *Tayyibetü'n-neşr*'in ezberlenmesi, kırâat eğitim-öğretiminde teâmül haline gelmiştir.

Tayyibetü'n-neşr, telif edildiği tarihten itibaren ilm-i kırâat alanında en çok ilgi gören, okunan/okutulan ve ezberlenen önemli kaynaklardan biri olmuştur. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da yerini almış olan bu eser,² yazıldığından bugüne kadar ilmî değerinden ve şöhretinden bir şey kaybetmemiştir. Günümüzde başta ülkemiz olmak üzere, Mısır ve Suriye gibi birçok İslâm coğrafyasında hala okutulmakta ve ezberlenmektedir.

Bilindiği üzere edebî bir tür olarak ifade şekilleri, genel olarak nazım ve nesir olmak üzere ikiye ayrılır. Lafız ve manayı kendine özgü bir yapıda/formda buluşturan şiir, kendine mahsus özellikleriyle, bize nesir dilinden elde edilemeyen imkanı sunmaktadır. Bunun yanında, sözün hafızalarda kalıcılığını sağlama açısından bir mukayese yapıldığında düzyazı, bilginin muhafazası ve naklinde ancak % 10 oranında etkiliyken, şiirin bu noktada % 90'lık bir etki alanına sahip olduğu ifade edilmektedir.³

İlim literatüründe manzum tarzda telif edilen eserlere oldukça sık rastlanmaktadır. Genellikle düzyazı şeklinde gördüğümüz ilmî eserler zaman zaman da şiirsel anlatımla ifade edilmiştir. Merkezini Kur'ân'ın oluşturduğu İslâmî edebiyatın da hemen hemen her ala-

¹ Hayatı hakkında detaylı bilgi için bk.: İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-ğumr bi ebnâi'l-umr fi't-târîh*, Hasen Habeşî (tahk.), Lecnetu İhyâit-Türâsî'l-İslâmî, Kahire 1972, III, 466-468; Muhammed Sehâvî, *Dav'ül-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-Cil, Beyrut ts., IX, 255-257; Ebu'l-Felah İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, Abdülkadir ve Mahmûd Arnaut (tahk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1988, IX, 298-299; Abdülfettâh Acemî Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî*, Mektebetü Tayyibe, Medine 1980, ss. 721-722; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993, III, 687-688; Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, ss. 551-557.

² Cahit Baltacı, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan, İstanbul 1976, s. 23; Mefail Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler", *UÜİFD*, c. 17, 2008/1, s. 36 ve 4.

³ Nejdet Gürkan, *Şiir ve Dil -Arap Edebiyatı-*, Nobel, Ankara 2005, s. 45.

nında manzum eserler kaleme alınmıştır. Oldukça özlü ve vecîz bir tarzda yazılan bu eserler, muhtevasıyla, ilgili branş konusunda yetkinliğe ve kemâle de işaret etmektedir. İslâm dünyasında yaklaşık olarak hicrî III-IV. asırdan sonra görülmeye başlayan bu tarz eserler,⁴ şiirin imkanlarını kullanarak söz konusu bilginin kalıcılığını sağlamada etkili olmuştur. İlmî eserlerin manzum formda yazıya dökülme geleneği, İbn Mâlik (ö.672/1274) tarafından telif edilen ve Arap dilinin bütün kâidelerini derli toplu bir şekilde sunmayı amaçlayan *Elfiyye* ile bağımsız bir tarz olduğunu ispat etmiştir.⁵

Mütevâtir kırâat diye bilinen kırâat-ı seb'â ve buna meşhûr üç kırâat ilave edilerek oluşturulan kırâat-ı aşere, kırâat âlimleri tarafından belirli kural ve kâidelere göre tespit edilmiştir. Kur'ân lafızlarıyla ilgili ihtilaflar, bu kurallar çerçevesinde farklı kırâatlerin usûllerini meydana getirmiştir. Kırâat tarihinde, kırâat ihtilaflarını tek tek ele alıp incelemeye tabi tutan birçok eser telif edildiğini görmekteyiz. İlm-i kırâat sahasında, hicrî II. asırdan itibaren kırâat ekolleri oluşmuş ve pek çok kıymetli eser kaleme alınmıştır. Özellikle Osmanlı döneminde bu ilme büyük önem verilmiş ve alana dair önemli eserler ortaya konulmuştur. Literatürde tevcîh, hüccet, ıstılah, imam, râvî ve tarîk gibi konularda kapsamlı açıklamaların yer aldığı zengin bir külliyâtın olduğunu görmekteyiz. Biz burada, literatür içerisindeki kıymetli eserlerden olan İbnü'l-Cezerî'nin manzum formda yazdığı, üzerine birçok şerhin kaleme alındığı ve kırâat-ı aşerenin en önemli manzum eseri kabul edilen *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*'ının genel özelliklerine yer verip tekniğine ilişkin detaylara değineceğiz.

1. Tayyibetü'n-Neşr fi'l-Kırââti'l-'Aşr

Özellikle bazı ilim dallarında, o ilmi tahsil eden öğrencilere yönelik kaynak eserin daha kısa ve anlaşılır bir biçimde yeniden yazılması, zaman zaman kaçınılmaz hale gelmiştir. Manzum formun hemen hemen her seviyedeki eğitim-öğretimde uygulanmasıyla, öğrencilerin dikkatlerinin dağılması ve zaman kaybı önlenmiştir. İbnü'l-Cezerî, kaynak eser olarak kabul edilen *en-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*'ı; *en-Neşr*'in muhtasarı olan *Takrîbü'n-neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*'ı ve

⁴ Muhittin Eliaçık, “Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikayetü'r-Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi*, 2009/2, s. 17.

⁵ Nurettin Ceviz-Soner Gündüzöz, “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzûm İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lûgat-ı Yûsuf”, *EKEV*, y. 10, sy. 29, s. 215.

manzûm formda da *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*'ı telif etmesiyle, bu durumun en güzel örneklerinden birini bize sunmaktadır.

Kırâat-ı aşere üzerine manzum formda kaleme alınmış olan *Tayyibetü'n-neşr*, Türkiye ve dünya kütüphanelerinde, çok sayıda yazma ve matbu şekilde bulunmaktadır. Manzûme; Ali Muhammed Dabbâ' (Mısır 1950), Muhammed Temîm Zü'bî (Cidde 1994) ve Eymen Rüşdî Süveyd (Dımaşk 2012) tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.

Tayyibetü'n-neşr, İbnü'l-Cezerî tarafından telif edilen *en-Neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*'ın özetinin şiirsel halidir. Bu durumu, *Tayyibe*'nin şu ifadelerinden⁶ anlamaktayız:

ضَمَمْتُهَا كِتَابَ نَشْرِ الْعَشْرِ ***** فَهِيَ بِهٍ طَيِّبَةٌ فِي النَّشْرِ

Bu beyitte müellif, manzûmenin on kırâate dair yazdığı *en-Neşr*'i ihtiva ettiğini ve manzûmeyi de *Tayyibetü'n-neşr* olarak isimlendirdiğini söylemektedir.

280 | db

Eserin asıl adı *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*'dır. Manzûme, daha ziyade kısaltılmış ismiyle *Tayyibetü'n-neşr* ya da *Tayyibe* olarak meşhur olmuştur. İbnü'l-Cezerî eserin bu isimle anılmasına, kasidesinin 1011. beytinde şu şekilde işaret etmektedir:

وَمَا هُنَا تَمَّ نِظَامُ الطَّيِّبَةِ ***** الْفِيَّةُ سَعِيدَةٌ مُهَدَّبَةٌ

Tayyibetü'n-neşr, müellifinin bu beyitte de işaret ettiği gibi manzûmenin binden fazla beyti ihtiva etmesinden dolayı *Elfiyye* veya *Elfiyyetü't-Tayyibe* olarak da bilinmektedir.⁷

Müellif, *Tayyibetü'n-neşr*'in 799/1397 yılı Şaban ayının ortalarında Bursa'da tamamlandığına ilişkin, manzûmenin 1012. beytinde şu şekilde kayıt düşmüştür:

بِالرُّومِ مِنْ شَعْبَانَ وَسَطَ سَنَةِ ***** تِسْعٍ وَتِسْعِينَ وَسَبْعِمِائَةٍ

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr*, Muhammed Temîm Zü'bî (zabt ve tsh.), Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Cidde 1994, 58. beyit.

⁷ Muhammed Saîd Halîcî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr*, İhâb Fikrî-Hâlid Ebu'l-Cûd (tahk.), Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 2009, s. 42; Muhammed Sâlim Muhaysin, *Hadî: Şerhu Tayyibetü'n-neşr fi'l-kırâati'l-'aşr ve'l-keşf 'an 'ileli'l-kırâati ve tevcîhihâ*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1997, I, 83.

İbnü'l-Cezerî'nin *en-Neşr*'i yazma gerekçesi, *Tayyibetü'n-neşr* için de aynen geçerlidir. Zira daha evvel zikrettiğimiz üzere *Tayyibetü'n-neşr*, *en-Neşr*'in özetinin manzum formda yazılmış halidir. Kısaca hatırlamak gerekirse, müellif eseri mütevâtir yedi kırâate göre düzenlenmiş olan Dâni'nin (ö.444/1053) *et-Teysîr fi'l-kirâati's-seb'* isimli kitabında yer almayan Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir (meşhûr) kırâatlerini, insanların Kur'ân olarak kabul etmemeleri sebebiyle kaleme almıştır.⁸

İbnü'l-Cezerî, kırâat tadrîsâtında Dâni'nin *et-Teysîr*'ine tekmile olarak kaleme aldığı *Tahbîr* ve Şâtîbî'nin *Hırzül-emânî*'sine yazdığı *Dürre* ile yedili sistemi ona tamamlamış, *en-Neşr*'de yer verdiği on imam ve râvîlerine birçok târik ekleyerek bunları *فَهِيَ زُهْمَا أَلْفِ طَرِيقٍ* ibaresiyle⁹ yaklaşık bin sayısıyla ifade etmiştir. Ancak *Tayyibe*'de eserin türü gereği bunlardan bahsetme imkânı olmamıştır.

1.1. Tayyibe'nin Muhtevası

Kaynaklara bakıldığında nesir formunda yazılan eserlerin müellifleri besmele, hamdele ve salveyle söze başladıktan sonra mütevâzı bir dille kendi ismini ve eserinin ismini ifade eder, ardından da konuya geçerler. Eğer mesele uzunsa konu alt başlıklara ayrılır. Bu düzen, didaktik şiirlerde de korunmuştur. *Tayyibe*'de bu usûlü takip etmiştir. Eser; besmele, hamdele ve salveleden sonra Kur'ân ve Kur'ân ilimleriyle meşguliyetin faziletinden bahsederek başlamıştır. Bu girişten sonra, on kırâat imamının ve onların her birinden kırâat rivâyet eden iki râvînin isimlerini, mezkûr kurrânın harf remzlerini ve temsil ettikleri beldeleri zikretmiştir. Ardından usûlde önemli yer tutan, birden fazla kurrâdan müteşekkil grupların kelime remzlerini açıklamıştır. Daha sonraki beyitlerde, bu remzlerle birlikte ihtilafa konu olan lafızları ele alırken kullandığı terminoloji hakkında bilgi vermiş ve belirttiği metodu takip etmiştir.

⁸ Muhammed İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, Ali Muhammed Dabbâ' (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts., I, 54.

⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 35. beyit; Ebû Bekr Ahmed (İbnü'n-Nâzım), *Şerhu Tayyibetü'n-neşr fi'l-kirâati'l-'aşr*, Enes Mihre (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000, s. 15; Ebu'l-Kâsım Ali Nüveyrî, *Şerhu Tayyibetü'n-neşr*, Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 198; Mûsâ Cârullah Bigiyef, *Şerhu Tayyibetü'n-Neşr*, Kazan 1912, s. 6; Mehmed Rüşdü Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, İstanbul 1975, s. 37.

İbnü'l-Cezerî, Kur'ân-ı Kerim'i güzel okumanın önemine binaen tecvîd ilmi bünyesinde ele alınan mehâric-i hurûf, sıfât-ı hurûf ve vakf-ibtidâ konularını Tayyibe'nin usûl kısmına geçmeden önce muhtasar bir şekilde izah etmiştir. Eserde temas ettiği konuların bir kısmını da *Mukaddime* adlı manzûm eserinde teferruatlı bir şekilde ele almıştır.

Manzûme, müellifin ferşü'l-hurûfa dahil ettiği eserin son kısmında yer alan 16 beyitlik *Tekbir bâbı* ile birlikte toplamda 1015 beyitten müteşekkildir.¹⁰ Mukaddime başlığıyla giriş yapılan ve 28 başlıktan oluşan kırâat metodunun açıklandığı *usûl* kısmında 432; *ferşü'l-hurûf* kısmında ise 583 beyit yer almaktadır.

Müellif istiâze bahsine girişte, konuya referans olan âyetin numarasını zikretmeksizin yer aldığı sûrenin ismini belirtir ve sahih nakli işaret ederek daha ilk beyitte okuyucuyu, meseleyi teferruatlı şekilde izah ettiği *en-Neşr*'e yönlendirir. Yine vasıl ve vakf hallerinde besmele ile ilgili vücûhâtı ve iki sûre arasında besmeleye dair kırâat imamlarının durumunu *Besmele* başlığı altında muhtasar olarak zikreder. Fâtîha sûresinin isimlerinden olan *Ümmül-Kur'ân* başlığıyla da sûredeki ilk ihtilafı kelime olan ملك lafzındaki mevcut rivâyetle meseleye giriş yapar.

Eser, *Duhâ* ve *Nâs* sûreleri arasındaki *besmele*, *tekbîr*, *tehlîl* ve *tahmîd* uygulamalarının nasıl olacağına dair bilgileri; hamdele, salve ve müellifin *Tayyibe*'nin faydalı ve makbul olması temennisini de içeren 16 beyitten müteşekkil *Tekbir* bahsiyle tamamlanmıştır.

1.2. Bölümleri

Kırâat farklılıkları, öteden beri usûl ve ferş olmak üzere iki ana bölümde incelenmiştir. *Usûl*, literatürde, *başkasının üzerine binâ edildiği şey*,¹¹ *bir ilmin veya tekniğin asıl mevzuundan önce öğrenilmesi gereken esas, başlangıç bilgi*¹² demektir. Kırâat ıstılahında ise, *birbirine benzeyen cüz'iyâtın tümünün altında toplandığı veya sınıflandığı genel kurallar bütünü*¹³ olarak tanımlanmaktadır. İmâle, idğâm, izhâr, teshîl, terkîk, sıla, med, işmâm, nakil, tağlîz, taklîl-

¹⁰ Halîcî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr*, s. 42.

¹¹ Seyyîd Şerîf Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985, s. 28.

¹² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın, Ankara 1984, s. 1350.

¹³ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Fevâz Ahmed (tahk.) Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995, I, 358.

beyne beyne, tahfif, teşdîd, ihtilâs, tefhîm, sekt, iskân, ravm, ibdâl, iskat, hazf vb. tecvîd kuralları ve lehçe farklılıkları bu başlık altında ele alınır. Kaynaklarda bunların *usûl* diye adlandırılmasının sebebi, söz konusu kurallardan birinin hükmünün, Kur'ân-ı Kerim'de geçtiği bütün yerlerde -genel olarak- hepsine uygulanabilir olmasıdır.¹⁴ Bazen de bu kategoride değerlendirilip bir kurala tâbî olmayan ve bir hüküm altına sokulamayan değişken özelliğe sahip kelimeler yer almaktadır. Lafzın aynı usûl yoluyla okunması itibarıyla bu isim ile adlandırılan usûl farklılıkları, kelimenin telaffuz ve ses boyutuyla ilgili olmasından dolayı da *fonetik farklılıklar* olarak bilinmektedir.

Ferşü'l-hurûf ise okunuşunda ihtilaf vâki olan, üzerine kıyas yapılamayan cüz'îyyâta¹⁵ denir. Kavram, *fer'* anlamında usûlün zıttı olarak kullanılmaktadır. Kaynaklarda bu başlık altında incelenen farklılıklar, hemen hemen her sûrede dağınık halde bulunan ve belirli bir kural takip edilmeden, sadece nakle dayalı olarak ortaya çıkan ihtilaflardır.¹⁶ Bunlar, daha çok kelimenin irâbında, harfinde, harekesinde veya kalıbında görülen değişikliklerdir. İbnü'l-Cezerî'nin oğlu Ebû Bekr Ahmed (İbnü'n-Nâzım), *ferşü'l-hurûf* kavramının Kur'ân'da geçme sıklığı bakımından az olan ve bir araya toplanamayan (belirli bir usûl çerçevesinde ele alınamayan) kırâat ihtilafları olduğunu, kurrânın da söz konusu ihtilafları dağınık olmaları dolayısıyla "sûrelere yayılmış" manasında kullandıklarını söyler.¹⁷ Kaynaklardaki, kırâat açısından Kur'ân-ı Kerim'in sûre tertübüne göre her bir âyetinin kelime kelime tahlillerinin yapıldığı, ilgili vecihlerin kimler tarafından nakledildiği bölümdür. Bu kategoride yer alan kelimelerin temel özelliği, Kur'ân'da geçtiği her yerde aynı şekilde okunmamasıdır. Burada ictihada değil, nakle itibar edilmektedir. İbnü'l-Cezerî'ye göre *ferşü'l-hurûfa* dâhil olan ihtilaflar, mütevâtir derecesindedir.¹⁸

¹⁴ Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-meânî min Hurzi'l-emânî fî kirâati's-seb'a*, İbrâhim Atve İvaz (tahk.), Dâru'l-Kütübül-İlmiyye, Kahire 1981, s. 319; Abdülfettâh Abdilganî Kâdî, *Vâfi Şerhi's-Şâtibiyye fî'l-kirâati's-seb'*, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 1999, s. 198.

¹⁵ Zürcânî, *Menâhilü'l-irfân*, I, 358.

¹⁶ Ebû Şâme, *İbrâzü'l-meânî*, s. 319; Kâdî, *Vâfi*, s. 199.

¹⁷ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 168.

¹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Takribü'n-neşr fî'l-kirâati'l-'aşr*, İbrahim Atve İvaz (tahk.), Dâru'l-Hadis, Kahire 2004, s. 37. Mesele üzerindeki tartışmalar için bkz: Mehmet Dağ, *Geleneksel Kırâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM, İstanbul 2011, ss. 70-73; Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kırâat İlimi*, Otto, Ankara 2016, ss. 97-122.

Tayyibetü'n-Neşr, klasik kırâat kaynaklarında olduğu gibi *usûl* ve *ferşü'l-hurûf* olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Usûlî ihtilâflar bölümü, müellifin eserde izlediği metoda dair bilgileri ve temel tecvîd konularını ihtivâ eden mukaddimesinden sonra, *Bâbu'l-İstiâze* başlığıyla başlamakta; *Bâbu İfrâdi'l-Kırâât* ve *Cem'ihâ* başlığıyla son bulmaktadır. Ferşü'l-hurûfla ilgili farklılıkların ele alındığı ikinci bölüm ise *Bâbu Ferşî'l-Hurûf: Sûretu'l-Bakara* başlığıyla başlamakta, Kur'ân sûrelerinde dağınık bir şekilde bulunan ihtilâflı lafızlar açıklanmakta ve *Bâbu't-Tekbîr* ile sona ermektedir.

Klasik kırâat eserlerinin usûl bölümüne, Kur'ân'da ilk örnek esas alınarak ve meselenin kâidesi izah edilerek başlanır. Böylece bu kurula tabi olan Kur'ân'daki benzer ihtilâflara sadece atıfta bulunularak değinilir. *Tayyibe*'de de aynı yöntem takip edilmiş, imam ya da râvîlerin metodolojilerini ihtiva eden konu başlıkları açıklanmıştır.

Eserin ikinci bölümünü ise 433. beyitten itibaren *Bakara* sûresinden başlayarak Kur'ân'daki en son değişikliğin söz konusu olduğu *Felak* sûresine kadar olan 566 beyitlik *ferşü'l-hurûf* kısmı oluşturmaktadır. Eserin 36 bâbını oluşturan bu bölümde, âyetlerde yer alan ihtilâflı okuyuşlara yer verilerek bunların tahlilleri yapılmıştır.

1.3. Edebî Yapısı

Tayyibe hakkında en kapsamlı bilgiler, İbnü'l-Cezerî'nin öğrencisi, aynı zamanda eserin şârihlerinden Nüveyrî (ö.857/1453) tarafından verilmektedir. Nüveyrî, hocası İbnü'l-Cezerî ile buluşmasını ve Tayyibe tarîki üzerine aldığı icâzeti belirttiği şerhinin mukaddimesinde, eseri şerh etme gerekçesini belirtmekte ve Tayyibetü'n-neşr hakkında genel malumat vermektedir.

Bir eser ne kadar kısa ve vecîz ise -genellikle- o derecede zor anlaşılır. Manzum formda yazılmış eserlerde bu durum daha da belirgindir. Bu münasebetle manzûmelerde vezin, kâfiye, lafız gibi unsurlardan oluşan şiire mahsus istisnalar ve zarûretler söz konusudur.¹⁹ Öte yandan şiir dilinde kelimeler, yeni çağrışımlar kazanarak daha güçlü ve zengin bir konumda kendini göstermektedir. Hal böyle olunca, kelimelerin lügat anlamları değişebilmekte ve genişleyebilmektedir.

¹⁹ Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 59.

Nüveyrî, İbnü'l-Cezerî'nin kasideyi öz bir şekilde nazmetmek için oldukça uğraştığını belirtmektedir.²⁰ Müellif bunu yaparken birçok tarîkiyle on kırâatı, mehâric-i hurûfu, bazı tecvîd kâidelerini, vakf ve ibtidâyı ve birçok kırâat meselelerini içerecek şekilde Tayyibe'de anlatmıştır. Bu durumun işaretini, müellifin kendi dilinden kasîdenin 55. beytindeki

وَهَذِهِ أَرْجُوزَةٌ وَجِيْزَةٌ ***** جَمَعْتُ فِيهَا طُرُقًا عَرَبِيَّةً ifadesinde görmekteyiz.

Zengin kelime dağarcığına sahip olması gereken şair, yazdığı beyitlerde kâfiyeye uygun kelimeler aramak zorundadır. Bu arayış zaman zaman istenilen şekilde sonuçlanmayabilir. Şairin uygun lafzı, tüm aramalarına rağmen bulamaması halinde, uygun olmayan bir kelimeyi haşiv (söz fazlası/dolgu) olarak koymak zorunda olduğu ifade edilmektedir.²¹ Bu durumu Tayyibe'de de zaman zaman görmek mümkündür.

Tayyibe arûz vezninde kaleme alınmıştır.²² Arap dilinde arûz, *hecelerin belli sayıda öbekleşmesiyle ve vurgulu-vurgusuz, uzun-kısa hecelerin dizilişiyile sağlanan ritim ya da ölçü* olarak ifade edilmektedir.²³ Şiirin vezinlerini, doğrusunu-yanlışını ve bu vezinlere ârız olan zihâf ve illetleri öğretmeyi hedefleyen arûz ilminden²⁴ istifade eden müellif, bu konuda maharetini manzûmede gözler önüne sermektedir. Zira *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr* gibi detaylı bir eseri özetleyip muhtevasını da muhafaza ederek manzum formatta müstakil bir kitaba dönüştürmüştür. Bunu yaparken, birçok kural ve kâideyi içeren manzûmesinin ezberlenmesini gözettiği âşikardır. Bu yüzden hatırdaki kolay tutulmasına yönelik olarak şiir dili ve kâidelerini us-taca kullanmıştır.

²⁰ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 71.

²¹ Mustafa Cûzû, *Nazariyyâtü'ş-şi'r inde'l-Arab el-Câhiliyye ve'l-asru'l-İslâm*, Beyrut 1988, s. 41; Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 102.

²² Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 70; Halîcî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr*, s. 42.

²³ Gürkan, *Şiir ve Dil*, s. 101. Kavrama ilişkin detaylar için bk.: Nihad Çetin, "Arûz", *DİA*, TDV, İstanbul 1991, III, ss. 424-437; Abdurrahman Özdemir, "Arûz İlmî", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, İsmail Güler (ed.), İSAM, İstanbul 2014, ss. 357-420.

²⁴ Hüseyin Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar, İstanbul 2011, s. 17. Ayrıca bk.: Ahmed Mustafa Taşköprüzâde, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevduâtî'l-ulûm, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye*, Beyrut 1985, I, 93-94.

Manzûme, *recez*²⁵ bahrinde telif edilmiştir.²⁶ Eğitim tarihinde *recez*, ezberin ön planda olduğu öğretim kurumlarında önemli bir boşluğu doldurması hasebiyle çok ilgi gören bir nazım türü (arûz bahri) olmuştur. Her beyti kendi arasında kâfiyeli, iki şatrdan²⁷ oluşan müzdevic şiirleri ezberlemek, düzyazıyı ezberlemekten çok daha kolaydır. Nitekim İbn Sînâ'nın (ö.427/1035) bu konuda "Çocuğa önce recez, sonra kasîde öğretmek gerekir. Çünkü recezi ezberlemek, vezninin hafif ve beyitlerinin kısa oluşu sayesinde daha kolaydır." dediği nakledilerek bu durum vurgulanmıştır.²⁸

Tayyibe'nin ölçüsü, üçü birinci şatrdan (sadr) üçü de ikinci şatrdan (acuz) olmak üzere altı kez *müstefîlün*'dür. Aslı tefîleleri şu şekildedir:²⁹

مُسْتَفْعِلٌ مُسْتَفْعِلٌ مُسْتَفْعِلٌ مُسْتَفْعِلٌ مُسْتَفْعِلٌ مُسْتَفْعِلٌ

Tayyibe, genellikle *tam* ve *maktû'* (yarım) kâfiyeden müteşekkildir. Ancak manzûmenin bazı beyitlerinde *maktû'* arûz da söz konusudur. Manzûmede yer alan

286 | db

وَأَمْنَعُ يُؤَاخِذُ وَيَبْعَادُ الْأُولَى ***** خُلْفٌ وَالْآنَ وَإِسْرَائِيلًا beyti³⁰ bu duruma güzel bir örnektir.³¹

Arûzda bahse konu olan ritmi ya da ölçüyü elde edebilmek için duruma uygun kelimeler kullanmak gerekmektedir. Bu, bazen de kelimelerin yapısında değişiklik yaparak mümkün olmaktadır. Ölçü

²⁵ *Recez*, arûz sisteminde üçüncü dairedaki (müctelibe) *hezec*, *recez* ve *remel* bahirlerinden ikincisidir. Genel arûz sıralamasında ise yedinci sıradadır. Üçü birinci, üçü de ikinci şatrdan olmak üzere altı tefîleden meydana gelen *recez*, yarısının hazfedilmesi (meştûr) sebebiyle bu şekilde adlandırılmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Tefvik Rüştü Topuzoğlu, "Recez", *DİA*, TDV, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 509-510; Tural, *Arap Edebiyatında Arûz*, s. 129; Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *AÜDTCFD*, 47, 2007/2, s. 150.

²⁶ Halîcî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr*, s. 42.

²⁷ *Şatr*, edebiyatta mısra anlamında kullanılmaktadır. Devellioğlu, *Lügat*, s. 980.

²⁸ Tuzcu, "Didaktik Şiirler", s. 155. Urcûze, formu kavramsal açıdan şiir olmasına rağmen şiirde olması gereken duygusal coşku, tasvir gibi unsurlar urcûzede yoktur. Sadece formun manzum oluşu ve aruz bahirlerinden birinde yazılması sebebiyle şiirdir. Yapısı, gerek bahir gerekse nazım türü açısından konuşma diline yakındır ve kolaydır. Bu kolaylığı sebebiyle *recez* bahrine *Şairlerin Merkebi* denmiştir. Tuzcu, "Didaktik Şiirler", s. 151.

²⁹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 70.

³⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 168. beyit.

³¹ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 70.

gereği şiirin bu tür tasarruflara imkan vermesine Arap dilinde, *zarûretler meselesi*³² denilmektedir.

1.3.1. Tayyibe'de Kullanılan Şiir Zarûretleri

Güçlü ifadeleri, terkipleri ve vecîz lafızları barındıran *Tayyibe*'sinde İbnü'l-Cezerî, birtakım meseleleri ya da misalleri en kısa şekilde bir dizeye sığdırmak amacıyla şiir zarûretlerinden istifade etmiştir. Müellif, çok kapsamlı konuları, en vecîz şekilde sunabilmeye yönelik olarak Arapların öteden beri edebî eserlerde uygulama-yageldikleri birtakım zarûretleri manzûmede kullanmıştır. Bu zarûretler arûz ve kâfiye noktasında toplanmaktadır.³³

Tayyibe'de sıkça gördüğümüz şiir zarûretinin gerekli kıldığı birçok husus söz konusudur. Bu meseleye dair Nüveyrî şunları söylemektedir: “Bil ki musannif, bu kasîdeyi öz halde sunarken hacmi ufak olmasına rağmen birçok tarîkten gelen on kırâati, mehâric-i hurûf, tecvîd, vakf-ibtidâ ve birçok meseleye dair bilgiyi Tayyibe'de zikretmiştir. İşte bu yüzden asıl kâideye aykırı olan şiir zarûretlerini kullanmak zorunda kalmıştır...”³⁴

db | 287

Manzûmede en sık rastlanan şiir zarûretleri, genellikle “hazfler” yoluyla gerçekleşmiştir. Sesin ahenk ve uyumunu sağlamaya matuf kâfiyedeki uyumu gerçekleştirmek üzere şiir dilinde birtakım değişiklikler söz konusudur. Bunlardan biri gramere bağlı olmaksızın, kelime ya da harf için geçerli hazf olgusudur. Kâfiye uyumunu temin etmek için kelimenin aslından olan harf, bu cümleden olmak üzere hazfedilmektedir. *Tayyibe*'de karşılaşılan hazf türlerini birer örnek vererek şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Harekeli harfi sâkin yapmak suretiyle dönüştürmek: Bu durum daha ziyade gâib ve gâibe zamirlerinde görülmektedir.

³² *Zarûret*, şairlerin sözlerini vezin ve kâfiyeye uygun şekilde söylemek için bazı gramer kurallarını ihlal etmeleri anlamına gelen bir kavramdır. Şairin vezin ve kâfiye düzeneğiyle şiirin armonik yapısını koruyabilmeye yönelik tasarruflara başvurmak zorunda kalması hasebiyle bu uygulamaya “zarûrât/zarâir” denilmektedir. Ayrıca bu mesele için “ruhas, cevâzât, icâzât” ifadeleri de kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Harun Ögmüş, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri -II. (VIII.) Asır Çerçevesinde-*, İSAM, İstanbul 2010, ss. 124-129; M. Faruk Toprak, “Zarûrât-ı Şîriyye”, *DİA*, TDV, Ankara 2014, XLIV, ss. 138-140.

³³ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 71-72; Muhaysin, *Hâdî*, I, 83.

³⁴ Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 71-72.

وَالْعَاشِرُ الْبَرَارُ وَهُوَ خَلْفُ beytindeki³⁵ هُو zamiri, öncesinde yer alan vâv harfi ile birleşmiş ve sâkin kılınarak وَهُوَ şekline dönüşmüştür.

b) Cümledeki harfin hazfedilmesi: كَهْمَزِ الْحَمْدُ أَعُوذُ إِهْدِنَا beytinde³⁶ أَعُوذُ ve إِهْدِنَا lafızlarından önce gelmesi gereken atıf harfi olan vâv, şiir zarûreti gereği hazfedilmiştir.

c) Memdûd isimlerin maksûr yapılması suretiyle hazfedilmesi: وَالنُّونُ مِنْ طَرَفِهِ تَحْتُ اجْعَلُوا ***** وَالرَّاءُ يُدَانِيهِ لَظْهَرٍ أَدْخَلَ beytinde³⁷ yer alan altı çizili lafız, وَالرَّاءُ şeklinde (hemzeli olarak) gelmesi gerekirken şiir zarûreti gereği memdûd değil maksûr olarak الرَّاءُ şeklinde gelmiştir.

d) Kelimenin ilk harfi olan hemzelerin hem vasılda hem de ibtidâ halinde hazfedilmesi: فَأَلْفًا مَعَ اطْرَافِ الثَّنَائِيَا الْمُشْرِفَةِ beytinde³⁸ yer alan altı çizili lafızın hemzesi, şiir zarûreti gereği hazfedilmiştir.

e) Kelimedeki tenvinin hazfedilmesi: وَصَادٌ صَادٌ طَاءٌ طَاءٌ مُطَبَّقَةٌ beytinde³⁹ yer alan altı çizili صاد ve طاء harflerinin tenvinli olması gerekirken her ikisinin de tenvini hazfedilmiştir.

f) Kelime bünyesindeki birkaç harfin birlikte hazfedilmesi: وَلَا الصَّلَاتِينَ وَلَا الصَّنَّ بَيْتِنْدِ⁴⁰ yer alan altı çizili lafız, وَلَا الصَّلَاتِينَ şeklinde olması gerekirken şiir zarûreti gereği اللَّيْنِ kısmı hazfedilerek وَلَا الصَّنَّ şekline dönüşmüştür.

g) Harekelerden birinin uzatılması suretiyle kelimeye söz konusu harekenin cinsinden bir med harfi getirilmesi (işbâ'): تَعْدُ بَيْتِنِ⁴¹ sonunda yer alan نَعْلُ kelimesinin lâm harfinin fethası, medle bir elif meydana getirilerek يُعْلَا yapılmıştır. Bu durum özellikle zamirlerde sıkça görülen bir şiir zarûretidir. وَحَيْثُ جَا بَيْتِنْدِ⁴² yer alan فُهِوَا lafız bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu lafız hem harekenin işbâ'ına hem de müteharrik harfin sâkin kılınmasına örnektir.

³⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 33. beyit.

³⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 86. beyit.

³⁷ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 67. beyit.

³⁸ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 70. beyit.

³⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 75. beyit.

⁴⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 87. beyit.

⁴¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 104. beyit.

⁴² İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 39. beyit.

h) Zamirlerin sonundaki cemî‘ mim’lerinin harekelenmesi: عَلَيَّهُمُ إِلَيْهِمْ لَدَيْهِمْ beytinde⁴³ yer alan عَلَيَّهُمُ إِلَيْهِمْ لَدَيْهِمْ lafızlarının cemî mim’leri, hem dammeyle harekelenmiş hem de madmûm kelime işbâ’ edilmiştir.

i) Lafzın sâkin olan son harfinin kesre ile harekelenmesi: يَا ذَا الْغَفْرِ الجلال ارحمهُ واستغفر واغفر beytinde⁴⁴ yer alan emir kipiyle gelen الْغَفْرِ lafzı, vezin gereği kesre ile harekelenmiştir.

j) Şeddeli bir harfin tahfif edilmesi: إِنَّ فُجْحًا عَنْ سَاكِنٍ لَا قَالَ ثُمَّ beytinde⁴⁵ yer alan ثُمَّ lafzı vezin gereği tahfif edilerek ثُمَّ şekline dönüşürülmüştür.

1.3.2. Manzûmede Kullanılan İstilahların Edebî Kullanımı

Üslup ve belâgat açısından şiirlerde yer alan her lafız, konuları itibarıyla diğer lafızlarla sıkı ilişki içerisindedir. Mana değeri ve ifade gücüyle ilgili olarak tezat/kavram karşıtlığı, kâfiye, tekrar, istiâre, benzetme, mecaz ve kinâye gibi edebî sanatlar, şiir için geniş imkanlar sunmaktadır.

Dilbilimdeki *kavram alanı* kuramına göre kavramlar, insan zihninde tek tek değil, ilişkili oldukları öteki kavramlarla bir arada bulunurlar. Bu münasebetle zıt kavramlar arasında bir bağlantı olduğundan güzel-çirkin, büyük-küçük, az-çok kavramları birbirleriyle ilişkili olarak düşünülür ve biri diğerine çağrışım yapar. Bu durum, gerek genel dilde gerekse şiir dilinde etkileyiciliği artırmaktadır.⁴⁶

Tezat sanatının oldukça güzel örneklerini gördüğümüz *Tayyibe*’de, İbnü’l-Cezerî terminolojik olarak birçok istilâh kullanmıştır. Bu sayede zihinsel çağrışım yoluyla kırâat vecihlerinin kolay şekilde bulunması söz konusu olmuş, mesele mümkün olduğu kadar özet şekilde gösterilmiş, beyitler daha fazla yer kaplamamış ve vecihlerin kısa yoldan anlaşılması sağlanmıştır.

Zıt istilâhlarda, müellif sarâhaten dile getirdiği istilâhın karşıtı olan kavramları da manzûmenin 50. beytinden itibaren belirtmektedir. Buradaki beyitlerde yer alan metodu kullanarak bir çıkarım yapabilmek, ancak bu beyitlerin iyi bir şekilde anlaşılıp kavranma-

⁴³ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 116. beyit.

⁴⁴ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 1. beyit.

⁴⁵ İbnü’l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 130. beyit.

⁴⁶ Doğan Aksan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin, Ankara 1995, ss. 113-114.

sıyla mümkündür. Zira müellif kırâat vecihlerini ifade ederken hangi istilahları kullandığını burada açıklamıştır.

50. وَكَتَفِي بِضِدِّهَا عَنْ ضِدِّ ***** كَالْحَذْفِ وَالْجَزْمِ وَهَمْزٍ مَدًّا

51. وَمَطْلُوقُ التَّحْرِيكِ فَهُوَ فَتْحٌ ***** وَهُوَ لِإِسْكَانِ كَذَاكَ الْفَتْحُ

52. لِلْكَسْرِ وَالتَّصْبِيبِ لِحَفْضِ إِخْوَةٍ ***** كَالنُّونِ لِلْيَا وَلِضَمِّ فَتْحَةٍ

53. كَالرَّفْعِ لِلتَّصْبِيبِ اطْرُدًا وَأَطْلِقًا ***** رَفْعًا وَتَذْكِيرًا وَغَيْبًا حَقًّا

Bu beyitlerde müellif, hazf, cezim, hemze ve med gibi kavramları takyîd ederek bu şekilde okuyan kurrâ ile birlikte zikrettiğini söylemektedir. Geri kalan kurrânın ise ihtilafa konu olan kırâati, takyîd ettiği kavramın zıttı ile okuduğunu ifade etmektedir. Bu durumda müellif, üzerinde ihtilaf olan lafzı, ilgili istilâh ve temsilcisi kurrâ ile birlikte zikrettikten sonra geri kalan kurrâyı artık belirtmez ve hatırlamayı okuyucuya bırakır. Öte yandan müellif, bir karışıklığa neden olmaması için, zikrettiği zıt kavramın hangi kavrama karşılık geldiğini belirtmiştir. Zira *Tayyibe*'de yer alan her istilâh aynı derecede birbirlerinin karşıtı değildir. Örneğin *dammenin* zıttı *fetha* iken *fethanın* zıttı *damme* değildir. Ancak *med* kavramının zıttı *kasr* olduğu gibi *kasr* kavramının zıttı da *med*dir.

51. beyitte de belirtildiği üzere *mutlak hareke* denildiğinde yani müellif kayıtsız bir şekilde tahrîk dediyse, kastedilen hareke, *fetha*dır. Mutlak harekenin zıttı ise *iskân* kavramı ile ifade edilmektedir.⁴⁷ Kısaca her *tahrîk* kaydı, vechin sadece fethalı okunması gerektiğini belirtir. Buradan yola çıkarak müellifin kullandığı zıt istilâhları *tardî-aksî* (çift yönlü) ve sadece *tardî* (tek yönlü) kavramlar olmak üzere iki kısımda değerlendirebiliriz.

1.3.2.1. Tardî-Aksî (Çift Yönlü) İstilâhlar

“Kovmak ve uzaklaştırmak” manasına gelen *tard* ve “bir şeyin sonunu başına çevirmek” anlamındaki *aks* kelimelerinin bir araya gelmesiyle oluşan *tardî-aksî* tabiri, beyan ilminde *itnâbın* bir çeşidi olarak kullanılmaktadır. Bu kavram, *birincisinin ifadesi ikincisinin*

⁴⁷ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 24; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, s. 219; Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, s. 10; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 46; *Elfaz Manası*, s. 18; Muhayyin, *Hâdî*, I, 78.

mefhumunu; ikincisinin ifadesi birincisinin mefhumunu açıklayacak şekilde gelmesi olarak tanımlanmaktadır.⁴⁸ Müellif, yaptığı bu tasnifte iki kavramdan bahsetmiştir. Kavramların her biri, karşılıklı olarak bir diğerrinin zıttı demektir.⁴⁹ Örneğin *nûn*, *yâ*'nın zıttı; *yâ* da *nûn*'un zıttıdır. Dolayısıyla vecih, *nûn* ile takyîd edildiyse diğerr vechin de *nûn*'un zıttı olan *yâ* olduğu akla gelmelidir. Vecih, *yâ* ile takyîd edildiği takdirde ise diğerr vechin de *yâ*'nın zıttı olan *nûn* hatıra gelmelidir.

Tayyibe'de zıt kavramların nasıl kullanıldığına gelince; Müellifin mutlak harf ifadesi kayıtsız olarak yer aldıysa durum şöyledir: İ'rab konusunda mutlak harf *merfû'*; tezkîr ve te'nîs konusunda mutlak harf *müzekker*; muhâtap ve gâib konusunda mutlak harf *gâib* demektir.⁵⁰ Buna göre konuyu iki örnek vererek izah etmeye çalışalım.

Örnek 1:

تَسَاءَلُونَ الْخِفِّ كُوفٍ beytinde⁵¹ müellif, كُوفٍ remzine delâlet eden تَسَاءَلُونَ الْخِفِّ lafzıyla takyîd etmiştir. Dolayısıyla Kûfelilerin, beyitteki altı çizili تَسَاءَلُونَ lafzının⁵² *sîn* harfini tahfîfli olarak تَسَاءَلُونَ şeklinde okuduklarını belirtmektedir. Buna göre Kûfelilerin dışındaki adları zikredilmeyen kurrânın da tahfîf kaydının zıttı olan teşdîdli, yani beyitte yer aldığı şekliyle تَسَاءَلُونَ olarak okuduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Görüldüğü üzere müellif önce ihtilâflı vechi, sonra kırâati açıklayan takyîd ifadesini, ardından da kırâatin temsilcilerini vermiştir.

Örnek 2:

سَيُعَلِّبُونَ يُحْشَرُونَ رُدَّ فَتَى ***** يَرَوْنَهُمْ خَاطِبٌ بِنَا ظِلُّ آتَى beytinde⁵⁴ yer alan سَيُعَلِّبُونَ ve يُحْشَرُونَ lafızlarına⁵⁵ müellif, metinde gâib olarak yer

⁴⁸ Şerefüddîn Muhammed Tîbî, *Tibyân fî ilmi'l-meânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*, Hâdî Atuyye Mataru'l-Hilâlî (nşr.), Beyrut 1987, s. 369.

⁴⁹ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, ss. 24-25; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 220; Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, s. 10; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 47; *Elfaz Manası*, s. 18; Muhaysin, *Hâdî*, I, 77.

⁵⁰ Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, s. 10.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 552. beyit.

⁵² en-Nisâ 4/1.

⁵³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 247; Ahmed Bennâ Dimyâtî, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kurâati'l-erbaate 'aşer*, Şa'bân Muhammed İsmail (tahk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1987, I, 501; Abdülfettâh Abdilganî Kâdî, *Büdûru'z-zâhira fî'l-kurâati'l-'aşri'l-mütevâtire*, Dâru'l-Beyrûtî, Dimaşk 2007, s. 116.

⁵⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 522. beyit

vermiştir. Burada işaret edilen (altını çizerek belirttiğimiz) kurrâ, söz konusu iki fiili gâib okumaktadır. Müellif takyîd lafzını açıkça belirtmese de geri kalanlar muhâtab olarak okuyor demektir. Buna göre her iki lafzı ر (Kisâî) ve فَنَى (Hamza ve Halefû'l-Âşîr) سَيُعْلَبُونَ ve تُحْشَرُونَ olarak; geri kalan kurrâ ise سَتُعْلَبُونَ ve تُحْشَرُونَ olarak okumuşlardır.⁵⁶

Yine müellif, aynı beytin ikinci şatırında yer alan يَرَوْنَهُمْ fiilinden sonra, söz konusu fiili خَاطِبٌ ifadesiyle, açıkça lafzı takyîd etmiş ve belirtilen kurrânın fiili muhâtab sîgasıyla okuduğunu söylemiştir. Bu durumda remzleri zikredilmeyen kurrânın ise fiili *hitâbın* zıttı olan *gâib* sîgasıyla okuduğu anlaşılmaktadır. Buna göre fiili ث (Ebû Ca'fer), ط (Ya'kûb) ve ا (Nâfi') muhâtab olarak تَرَوْنَهُمْ şeklinde; geri kalan yedi kurrâ ise metindeki gibi (gâib) olarak يَرَوْنَهُمْ şeklinde okumuşlardır.⁵⁷

Bu şekilde birbirinin zıttı olan ıstılahlar tablo halinde şu şekildedir.⁵⁸

292 | db

	İSTILAH	ZITTI
1	Tezkîr	Te'nîs
2	Tahfîf	Teşdîd
3	Taglîz/Tefhîm	Terkîk
4	Tahrîk	Teskîn
5	Vasl	Kat'
6	Fetha	Kesre
7	Hazf	İsbât
8	Med	Kasr
9	İdgâm	İzhâr
10	Cem'	Tevhîd
11	Gayb	Hitâb
12	Nûn	Yâ
13	Hemz	Adem-i hemz
14	Tenvîn	Adem-i tenvîn
15	Nakl	Adem-i nakl
16	Techîl	Tesmiyetü'l fâil
17	İhtilâs/tenkîsu'l hareke	İtmâm-ı hareke
18	İhmâl/noktasızlık	İ'câm/noktalılık

1.3.2.2. Tardî (Tek Yönlü) İstılahlar

⁵⁵ Âl-i İmrân 3/12.

⁵⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 238; Dimyâtî, *İthâf*, I, 219; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, s. 86.

⁵⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 238; Dimyâtî, *İthâf*, I, 470; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, s. 86.

⁵⁸ Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 1.

Bu kısımdaki zıt kavramlardan biri zikredilirse akla sadece bir ıstılah gelmelidir. Akla gelen ıstılahın zıttı ise başka bir kavram olabilir. Dolayısıyla söz konusu iki kavram birbirlerinin zıttı değildir.⁵⁹ Böyle bir kurguyu *Tayyibe*'nin müelifi oluşturmuştur. Örneğin *cezûm*'in zıttı *ref* iken, *ref*'in zıttı *cezûm* değil *nasb*'dir. Konuyu iki örnekle izah etmeye çalışalım.

Örnek 1:

Müellif *بِضَاعِفَةٍ* *حَلَا* *بِضَاعِفَةٍ* *شَقَا* *جَزْم* *وَأَرْفَع* beytindeki⁶⁰ *بِضَاعِفَةٍ* lafzının⁶¹ *fâ* harfini, *ref* kaydıyla birlikte remzlerini verdiği kurrânın merfû' okuduklarını, geri kalan kurrânın ise söz konusu fiili, *ref*'in zıttı olan mansûb olarak okuduğunu işaret etmektedir. Buna göre *شَقَا* (Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir), *جَزْم* (Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer) ve *ح* (Ebû Amr) söz konusu fiili merfû'; diğer üç kurrâ da mansûb olarak okumaktadırlar.⁶² Ancak bir sonraki beyitle bağlantılı olarak lafız üzerinde birkaç değişiklik söz konusudur. Lafzı merfû' okuyanlardan Nâfi', Ebû Amr, Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir fiili *بِضَاعِفَةٍ* olarak; İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer ise fiildeki *dâd* harfinden sonra gelen *elifi* hafzedip *'ayn* harfini de şeddeleyerek *بِضَاعِفَةٍ* şeklinde; okumuşlardır. Lafzı mansûb okuyanlardan Âsım da fiili beyitteki gibi yani *elifli* ve *'ayn* harfini de tahfifle *بِضَاعِفَةٍ* şeklinde; İbn Âmir ve Ya'kûb ise fiildeki *dâd* harfinden sonra gelen *elifi* hafzedip *'ayn* harfini de şeddeleyerek *بِضَاعِفَةٍ* şeklinde okumuşlardır.⁶³

db | 293

Burada tek yönlü zıt kavramların her birisinin zıttı farklı olacağı unutulmamalıdır. Şöyle ki, söz konusu kelimeyi *ref* okuyan mezkûr kurrânın dışındakilerin *nasb* okuduğundan hareketle *nasb* vechinin zıttının *ref* olduğu düşünülmemelidir. Zira *tardî* (tek yönlü zıt) kavramlarda merfû'un zıttı mansûbken, mansûbun zıttı mecrûrdur. Meseleyi daha da anlaşılır kılmak ve önceki örneği tamamlaması kabilinden aşağıdaki beyti açıklamaya çalışalım.

⁵⁹ Muhaysin, *Hâdî*, I, 78; Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-neşr*, İFAV, İstanbul 1996, s. 250.

⁶⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 500. beyit.

⁶¹ Bakara 2/245.

⁶² İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 228; Dimyâtî, *İthâf*, I, 205; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, s. 74.

⁶³ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 232; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, ss. 197-198; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, II, 209-210; Dimyâtî, *İthâf*, I, 442-443; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, s. 74; Muhaysin, *Hâdî*, II, 84.

Örnek 2:

..... رُدُّ أَرْجُلِكُمْ نَصْبٌ ظِيٌّ عَنِ كَيْمٍ أَيْضًا ***** رُدُّ beytin-
de⁶⁴ yer alan أَرْجُلِكُمْ lafzını⁶⁵ نَصْبٌ ifadesiyle takyîd eden müellif,
remzler vasıtasıyla işaret ettiği altı çizili kurrânın, kelimeyi mansûb
okuduğunu, mezkûr kurrânın dışdakilerin de *nasbın* zıttı olan *cer*
vechiyle okuduğunu söylemektedir. Yine bu tek yönlü ıstılahlarda
takip edilen yöntemle göre mansûb kavramının zıttının mecrûr ol-
duğunu, mecrûrun zıttının ise *nasb* olmadığını hatırlatmakta fayda
görüyoruz. Zira usûlde mecrûr kavramının zıttı yoktur. Mansûb
kavramı da önceki örnekte görüldüğü üzere merfû' kavramının zıt-
tıdır. Buna göre lafzı ط (Ya'kûb), ع (Hafs), ك (İbn Âmir), ا (Nâfi') ve
ر (Kisâî) mansûb olarak أَرْجُلِكُمْ şeklinde; geri kalan kurrâ ise mecrûr
olarak أَرْجُلِكُمْ şeklinde okumaktadırlar.⁶⁶

Buna göre *Tayyibe*'de yer alan tek yönlü zıt kavramlar tablo ha-
linde şu şekildedir:⁶⁷

	ISTILAH	ZITTI
1	Mutlak hareke ⁶⁸	Fetha
2	Mutlak iskân	Mutlak hareke
3	Nasb	Cer
4	Cezm	Ref'
5	İmâle	Feth
6	Damme	Fetha
7	Ref'	Nasb

Bu bilgiler ışığında İbnü'l-Cezerî, metinde gelecek olan vechi,
herhangi bir lafızla takyîd ettikten sonra bir açıklamaya gerek duy-
madan, o vechin zıttını, kavram olarak tekrar belirtmez. Bu şu an-
lama gelmektedir: Müellif, beyitlerde herhangi bir kayda ve remze
yer vermişse, o remze karşılık gelen kurrâ, belirttiği vecih üzere
okumuş, isim ya da remzlerini zikretmediği kurrâ ise kaydın zıttı
olan ve işaret etmediği vecih üzerine okumuşlardır. Yukarıdaki ör-
neklerde yer aldığı üzere, *Tayyibe*'de herhangi bir vechi takyîd ile
birlikte ilgili kurrâ zikredildiyse, diğer vechin de bunun zıttı oldu-

⁶⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 578. beyit.

⁶⁵ Mâide 5/6.

⁶⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 254; Dimyâtî, *İthâf*, I, 251; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, s. 147.

⁶⁷ Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 1; Muhaysin, *Hâdî*, I, 77.

⁶⁸ Mutlak iskânın zıttı mutlak harekedir. Ancak harekeden kastedilen fethadır. Damme ya da kesre anlaşılmalıdır. İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 51. beyit.

ğunun bilinmesi gerekir. Diğer vechi de mezkûr kurrânın dışında kalanların okuduğu hatırlanmalıdır.

1.4. Eserin Teknik Yapısı

İbnü'l-Cezerî, eserlerinin bir kısmını manzum formatta kaleme almıştır. Kırâat ilmini, Aşere ve Takrîb düzeyinde okumamış ve pratiğine âşinâ olmayan kimseler için bu tür eserleri anlamak oldukça zordur. Müellif, bu zorluğu kaldırmaya ve eserlerinin daha geniş kitlelere ulaşabilmesine yönelik olarak, bu türde kaleme alınmış eserlerde sıkça gördüğümüz üzere, bu alana ilgi duyanlar için birtakım kolaylıklar sunmuştur. Bunların en önemlisi, telif ettiği eserlerin mukaddimelerinde eserden faydalanma yollarını gösteren açıklamalarda bulunmasıdır. Müellifin bu açıklamalar vasıtasıyla, eserin anahtarını ve metodunu izah etmesi, eserin anlaşılmasını kolaylaştırmaya yardımcı olmaktadır.

Özellikle manzum formda yazılan eserlerin anlaşılabilmesi için öncelikle o eserin iyi tanınması gerekmektedir. Teknik ıstılahların sık sık kullanılması hasebiyle manzûmeler arasında zorluk derecesi bakımından en zorlarından sayılan Tayyibe için bazı ipuçları belirlenmiştir.

Metinde sıkça karşılaşılabilecek olan sembol harfler ve kelimeler (remz), lügat ve sözlük yardımıyla anlaşılabilir ifadeler değildir. Bu açıdan eserin mukaddimesi oldukça önem arz etmektedir. Müellif bu kısımda, eserin metodunu oluşturmak için bazı ifadeler yer vermiş, eser için yeni anlamlar yüklediği birtakım sembol harfler ve kelimeler geliştirmiştir. Bu yöntem, bazı zorlukları beraberinde getirirse de eserin hacminin genişlemesine engel olmuş ve ilgililerin, özellikle ilm-i kırâat öğrencilerinin dikkatlerinin dağılması konusunda onlara kolaylık sunmuştur.

Öncelikle Tayyibe'nin iyice kavranabilmesi, alan bilgisine sahip olmayı gerektirir. Zira manzûmedeki kapalı ifadeleri açmada etkili rolü, alana mahsus terminolojiye vukûfiyetin derecesi belirlemektedir. Bu münasebetle, sağlam bir ilm-i kırâat altyapısı olmadan Tayyibe'nin metodunu anlayabilmek mümkün görünmemektedir. Bu konuda, kırâat ilminin ülkemizdeki en önemli öncülerinden ve Tayyibe şârihlerinden Mehmed Rüşdü Aşıkkutlu (1980), *Tayyibe'nin Elfaz Manası* adlı eserinin mukaddimesinde şunları söylemektedir:

Aşere ve Takrîb vücûhâtından haberi olmayanlar, Tayyibe'nin ifadesinden, rumuz vesairesinden anlayamazlar. Fakat Aşere ve Takrîb ilmini kavrayarak okuyanlar, Tayyibe'nin manalarının dersi verilirken en ufak bir işaretinin dahi, nasıl netice vereceğini, kolaylıkla anlarlar. Tayyibe, kırâat ilmini beşer takatıyla okuyanlara ait bir eserdir. Bu ilmi bilmeyenlere, bu eserin ifadeleri, ne kadar tafsilatlı anlatılırsa anlatılsın, daha fazla şaşırmasına sebep olur.⁶⁹

Biz burada, İbnü'l-Cezerî'nin özel bir dil kodu kullanarak hazırladığı eserin teknik yapısına değinerek manzûmenin anlaşılması hususunda birtakım bilgilere yer vereceğiz.

1.4.1. Şâtibiye: İlk Referans

İbnü'l-Cezerî, kendisinden önce yaşamış olan âlimlerin metodlarını benimsemiş ve bu usûlü devam ettirmiştir. Tayyibe'de uyguladığı metot, Şâtîbî'nin yedi kırâate dair manzum olarak kaleme aldığı, Şâtîbiyye⁷⁰ olarak da bilinen *Hırzû'l-emânî ve vechü't-tehânî* adlı manzûmesinde uyguladığı usûlün benzeridir. İbnü'l-Cezerî, Tayyibe'yi vecîz bir şekilde kaleme aldığını belirttiikten sonra istifa-
de ettiği Şâtîbiyye için şunları söylemektedir:

وَلَا أَقُولُ إِنَّهَا قَدْ فَضَّلَتْ ***** حِرْزَ الْأَمَانِي بَلْ بِهِ قَدْ كَمَلْتُ

*Ben (Tayyibe'nin) Hırzû'l-emânî'den üstün olduğunu söylemiyorum. Sadece onun (Hırzû'l-emânî'nin) bir tekmilesi olduğunu ifade ediyorum.*⁷¹

Bu beyitten hareketle *Tayyibe*'nin oluşturulmasında ve tamamlanmasında en önemli faktörün, İbnü'l-Cezerî'nin bu manzûmenin altyapısını teşkil eden ve çocukluk döneminde ezberlediği Şâtîbiyye'nin ve onun bereketinin olduğu ifade edilmektedir.⁷²

Öte yandan bazı *Tayyibe* metinlerinde yer alan ancak İbn Nâzım, Nüveyrî ve Aşikkutlu şerhlerinde bulunmayan 54. beyitte⁷³

⁶⁹ Aşikkutlu, *Tayyibe'nin Elfaz Manası*, İstanbul: 1976, Mukaddime, 2.

⁷⁰ Yedi kırâate dair manzûm formatta kaleme alınan en önemli eserdir. Şâtîbiyye, kırâat tedrîsâtında yedi kırâatin en temel eseri olarak kabul görerek asırlardır okunmuş, ezberlenmiş ve hakkında birçok şerh ve tekmile çalışmaları yapılmıştır. Detaylı bilgi için bk.: Nebil Muhammed, *İlmü'l-kırâât*, ss. 131-133; Fatih Çollak, *Kırâat Âlimlerinden İmâm Şâtîbî ve "eş-Şâtîbiyye" Adlı Eseri*, Özener Matbaası, İstanbul 2002, ss. 128-141.

⁷¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 56. beyit.

⁷² İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 26; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 54.

⁷³ وَكُلُّ ذَا اتَّبَعْتُ فِيهِ الشَّاطِئِي ***** لَيْسَ هُنَّ اسْتِحْضَانُ كُلِّ طَالِبٍ

müellif, öğrencilere kolaylık olsun diye Şâtıbî'nin *Hırzû'l-emânî*'deki metodunu takip ettiğini söylemektedir.⁷⁴ İbnü'l-Cezerî, *Şâtıbiyye*'yi esas alarak yaptığı ilave ve değişikliklerle, geçmiş çalışmaları red-detmek yerine, *Şâtıbiyye*'nin mütemmimi olarak sunduğu eseriyile ve söz konusu ifadeleriyle, ilim adına çok önemli mesajlar da vermiştir. Takip ettiği bu yolun, ilmî gelişmeye ve ilim ahlakına ve haysiyetine en uygun yol olduğunu, bizzat uygulayarak göstermiştir.

1.4.2. Eserde Kullanılan Remzler

Kırâat ilminin kendine özgü usûlü ve literatürü teşekkül etmesinden, yani müstakil bir alan olarak ortaya çıkmasından önce kırâatler, fasıla olmaksızın birçok kırâat âlimi ve hâfız aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır. Önceleri kurrâ tarafından ağızdan ağıza ve nesilden nesile hocalar vasıtasıyla kesintisiz devam edegelen ve şifâhen aktarılan kırâatler, zamanla oluşan kaynaklarda yer almış ve bu sahada zengin bir literatür oluşmuştur. Böylece kırâat âlimleri bu literatür sayesinde, muhtemel karışıklıklara mahal vermemiş ve kırâat ilmi sahasında disiplin sağlanmıştır. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), ardından Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö.255/868) ve İbn Mücâhid (ö.324/935) gibi âlimler bu sahanın ilk eserlerini ortaya koymuşlardır.

Kırâatleri yedi sayısıyla durağan hale getiren İbn Mücahid'e kadar, yedi kırâat üzerinde bir çalışma yapıp da kırâat imamlarını bir ricâl tasnifi ve sıralamasına tabi tutan olmadığı ifade edilmektedir.⁷⁵ Böyle olunca, İbn Mücahid'e kadar yedi imamın kırâatlerini birlikte ele alan ve sıra gözeterek bu kırâatleri öğretime konu eden bir faaliyetin olmadığı söylenebilir. Bu faaliyet, Dâni ile başlamış ve onun *et-Teyşîr*'i ile kırâat eğitiminde yerini almıştır. *et-Teyşîr*'de, yedi imamın ve râvîlerinin isimleri bizzat zikredilmiş, rivâyetlerde ihtilaf söz konusuysa, her ihtilaf ayrı ayrı belirtilmiştir.⁷⁶ Gerek *et-Teyşîr*'de gerekse ondan sonra kaleme alınan kaynaklarda, bir imamdan muhtelif zamanlarda kırâat almış iki râvîden birinin rivâyeti, aynı konuda diğer râvîden farklılık gösteriyorsa, haberi nakilde her iki râvînin isimleri de ayrı ayrı zikredilmiştir. Eğer iki râvî

⁷⁴ Halîcî, *Şerhu mukarribi't-tahrîr*, ss. 42-43; Nebil Muhammed, *İlmü'l-kırâat*, s. 143.

⁷⁵ Necati Tetik, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, İşaret, İstanbul 1990, s. 128.

⁷⁶ Ebû Amr Dâni, *et-Teyşîr fi'l-kırâati's-seb'*, Otto Pretzl (tahk.), İstanbul 1930, s. 3.

söz konusu vecihte ittifak halindeyseler imamın ismi ile yetinilmiştir. Öğrencilere ve kırâat ilmine yeni başlayanlara bir kolaylık olması için böyle bir yol izlenmiştir.⁷⁷

Kırâat imamlarının ve onlardan bizzat ya da dolaylı olarak kendi imamlarının kırâatini alan râvîlerin ve tarîklerin naklettiği vecihler oldukça fazladır. Kırâat tedrisâtında bu durum ile sıkça karşılaşılması, özellikle söz konusu kırâati naklederken birtakım zorluklara yol açmaktadır. Böyle bir zorluğu çözmeye ve kırâat öğretimini kolaylaştırmaya yönelik olarak, söz konusu vecih ile ilişkili olan şahıs isimleri ya harf olarak *remz* denen işaretlerle ya da birkaç ismi bünyesinde barındıran bazı özel kelimelerle ifade edilmiştir.⁷⁸

Dânî'den sonra *et-Teysîr*'i, *Hırzû'l-emânî* ve *vechû't-tehânî* adıyla muhtasar olarak manzum hale getiren Şâtübî, ilk defa *Şâtübîyye* olarak da bilinen bu manzûmesinde, İbn Mücâhid'in tasnifini esas alarak yedi kırâat imamı ve onların râvîleri için ebced⁷⁹ harflerini sırasıyla işaret olarak kullanmıştır.⁸⁰ Buna göre ebcedin ilk harfi olan l(elif) birinci imam *Nâfi'*; ikinci harfi ب *Nâfi'*in birinci râvîsi *Kâlûn*'u, ebcedin üçüncü harfi ج ise aynı imamın ikinci râvîsi *Verî'*i karşılamaktadır. Diğer altı imam ve râvîleri için de Şâtübî aynı yolu takip etmiştir. O, gerek bu işaretlere gerekse bazı özel kelimelere yer vererek kırâat ilmi öğretiminde bir yeniliğe imza atmıştır. Yirmi yedi harf⁸¹ ve sekiz kelimenin⁸² kullanıldığı bu yenilikle birlikte, bu

⁷⁷ Necati Tetik, "Kırâat İlminde Rumuzât", *ATAÜİFD*, sy. 11, 1993, s. 425.

⁷⁸ Hadis alanında da kullanılan remz veya harf sistemi, Batılı araştırmalarda şahsı referans adına eserlerin dipnotlarında yer almıştır. "İşaret etmek, işaret suretiyle bir şey anlatmak; işaret, sembol, nişan, üstü kapalı anlatım" gibi manalara gelen remz, İslâmî literatürde "bir şeyin yerine geçen ve onu hatırlatan özel değere sahip somut alâmet, soyutu temsil eden özel işaret ve gösterge, anlaşılması zor kavram, duygu ve düşüncelerin anlaşılmasını sağlayacak olan somut gösterge" gibi tanımlara da konu olmuştur. Bkz.: İsmail Durmuş, "Remiz", *DİA*, TDV, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 556-558.

⁷⁹ Ebced: Arap alfabesindeki harflerin kolaylıkla ezberlenmesi için, harflerin birleştirilmesiyle meydana getirilmiş sekiz manasız kelimenin birincisidir. Ebced, ilk kelimenin adı olduğu gibi, diğer kelimelerin de tümünün adıdır. *Tertîb-i ebcedî* denilen harfler sırasıyla *ح حطى ك كمن س سعفص ق قرشت ث ثخذ ضظغ* şeklindedir. İsmail Yakıt, *Türk İslâm Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken, İstanbul 1992, ss. 23-24.

⁸⁰ Ebû Şâme, *İbrâzû'l-meânî*, ss. 34-35; İbnü'l-Kâsîh Bağdâdî, *Sirâcü'l-kârî'l-mübtedî ve tezkarü'l-mukrî'l-müntehî*, Muhammed Abdülkadir Şâhin (zabt ve tsh.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004, s. 18.

⁸¹ Kâsım b. Firruh Ruaynî Şâtübî, *Metnü's-Şâtübîyye el-müsemmâ: Hırzû'l-emânî ve vehû't-tehânî fî'l-kırâati's-seb'*, Muhammed Temîm Zübî (tsh.), Dâru'l-Gavsân, Medine 2010, s. 95; Ebû Şâme, *İbrâzû'l-meânî*, s. 34; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, s. 18; Kâdî, *Vâfî*, s. 23; Abdullah Hamîtû, *el-İmam Ebu'l-Kâsım eş-Şâtübî*, Edvâi's-Selef, Riyad 2005, ss. 84-85.

tür eserlerde ve kırâat öğretiminde, Şâtıbî'nin söz konusu uygulaması esas alınmış, bir kolaylık olarak imamların ve râvîlerinin isimlerinin yerine remzleri, beyitteki uygun kelimenin ilk harfi olacak şekilde yer almaya başlamıştır.

1.4.2.1. Harf Remzleri

İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'sinde, Şâtıbiyye'nin harf ve kelime remzi uygulamasını ve sıralamasını, bazı ilaveler ve değişikliklerle birlikte kullanmıştır. O, bu değişiklikleri yaparken ve metodunu oluştururken geçmiş birikimden istifade etmeyi ihmal etmemiştir. Aynı zamanda *Tayyibe*'nin şârihi olan oğlu Ebû Bekir Ahmed (İbnü'n-Nâzım), babasının Şâtıbiyye'deki yedi imamı ve remzleri aynen benimsemesini, okuyucunun bir mesele için her iki esere müracaat ettiğinde konuyu kolayca bulabilmesine ve çözebilmesine imkan sağlamaya yönelik olduğunu ifade etmektedir.⁸³ Öte yandan ثخذ ve طغش remzlerinde, Şâtıbiyye'nin bu formülasyonunu benimsemeyen İbnü'l-Cezerî, söz konusu harflere yeni anlamlar yükleyerek bu harflerle yedi kırâatte yer almayan iki imam ve dört râvîye işaret etmiştir. Buna göre sekizinci imam olan Ebû Ca'fer için ث; onun ilk râvîsi İsâ b. Verdân için خ; ikinci râvîsi Süleyman b. Cemmâz için ذ; dokuzuncu imam olan Ya'kûb için ط; ilk râvîsi Ruveys için غ; ikinci râvîsi Ravh için ise ش harflerini remz olarak kullanmıştır.⁸⁴

Onuncu imam olan Halefü'l-Âşir'e gelince, müellif onun için bir harf seçmemiş, ondan bahsederken sadece meşhur adını kullanmıştır. Kaynaklar, *Tayyibe*'nin onuncu imam Halefü'l-Âşir'i müstakil bir harfle belirtmemesini, Halefü'l-Âşir'in münferid bir rivâyetinin olmamasına bağlamaktadırlar.⁸⁵ Zira müellif, manzûmenin 38. beytinde bu konuya temas ederek ondan münferid bir rivâyet olmadığını işaret etmektedir.⁸⁶ Dolayısıyla Halefü'l-Âşir, rivâyette bulunurken ya Hamza'ya⁸⁷ ya Kisâ'ye yahut da Âsım'ın ilk râvîsi olan Ebû Bekir Şu'be'ye uymakta, dolayısıyla onun adı bu üç kurrâ ile birlikte

⁸² Şâtıbî, *Şâtıbiyye*, s. 5 ve 95 (49-55. beyitler arası). Ebû Şâme, *İbrâzû'l-meânî*, s. 40; İbnü'l-Kâsîh, *Sirâcü'l-kârî*, s. 21; Kâdî, *Vâfî*, ss. 25-26; Tetik, *Kırâat İlminin Ta'lîmi*, s. 133.

⁸³ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 16.

⁸⁴ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 16; Aşikkutlu, *Elfaz Manası*, ss. 1-2.

⁸⁵ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 17; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 210; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 38; Tetik, "Rumuzât", s. 430.

⁸⁶ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 17; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 210.

⁸⁷ Halefü'l-Âşir, aynı zamanda Hamza'nın ilk râvisidir.

anılmaktadır.⁸⁸ Halefü'l-Âşir'in bu üç kurrâya muhalefet ettiği iki yer söz konusudur.⁸⁹

İbnü'l-Cezerî konuyla ilgili olarak, manzûmedeki bir istisnanın Verş hakkında olduğunu söyler. Buna göre 39. beyitte yer alan *وَحَيْثُ جَا رَمَزُ لَوْرَشِ فَهَوَا ***** لِأَرْزَقِ لَدَى الْأُصُولِ يُرْوَى* ifadesine göre, *Tayyibe*'nin usûl kısmında ج remzi, sadece Verş'in ilk râvîsi olan Ezrak'ı karşılarken ferşü'l-hurûfta, Verş'in her iki râvîsini yani Ezrak ve Isbehânî'yi birlikte karşılamaktadır.⁹⁰ Böyle olunca Isbehânî, usûl kısmında Verş gibi değil Kâlûn gibi okuyor demektir. Eğer Verş ismi açıkça zikredilirse, Ezrak ve Isbehânî ikisi ittifak halindedir. Dolayısıyla Verş demek, Ezrak ve Isbehânî demektir.⁹¹

İbnü'l-Cezerî yedi kırâate Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir olmak üzere üç imamı daha eklemek suretiyle on imamdan bahsettiği *Tayyibe*'nin 37. beytinde imam ve râvîlerin toplu rumuzâtını şu şekilde belirtmektedir:

أَبِيحُ دَهْرُ حُطِّي كَلَّمَ نَصَعُ فَصَنَقُ ***** رَسَتْ تَخَذُ طَعَشُ عَلَى هَذَا النَّسَقُ

300 | db

Görüldüğü üzere müellif, manzûmesinde remz olarak yirmi yedi harf kullanmıştır. Buna göre *Tayyibe*'de imam ve râvîlere delâlet etmek üzere kullanılan yirmi yedi harf tablo halinde şu şekildedir:⁹²

Sıra	İmam ve remzi	1. râvî ve remzi	2. râvî ve remzi	Toplu remz
1	Nâfî' ا	Kâlûn ب	Verş ج	أَبِيحُ
2	İbn Kesîr د	Bezzî هـ	Kunbül ز	دَهْرُ
3	Ebû Amr ح	Dûrî ط	Sûsî ي	حُطِّي
4	İbn Âmir ك	Hişâm ل	İbn Zekvân م	كَلَّمَ
5	Âsım ن	Ebû Bekir Şu'be ص	Hafs ع	نَصَعُ

⁸⁸ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 17; Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, s. 7; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 38.

⁸⁹ Birincisi, Enbiyâ sûresinin 95. âyetindeki خَرَامٌ kelimesi; ikincisi ise Nûr sûresinin 35. âyetindeki دُرِّيُّ lafzı üzerindedir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî, Kur'an'ın tamamını taradığını, Halefü'l-Âşir'in Kûfeli imamların (Âsım, Hamza ve Kisâî) kırâatine aykırı hiçbir vechi nakletmediğini belirtir. Kur'an'da iki yere mahsus olarak, söz konusu âyetlerde yer alan خَرَامٌ ve دُرِّيُّ kelimelerini Âsım'ın ikinci râvîsi olan Hafs'a uyararak okuduğunu ilave eder. Ebû Abdillâh Hadramî, *Şerhu's-Semennûdî 'alâ metni'd-Dürreti'l-mütemmime li'l-kırâati'l-aşr*, Cemâleddîn Muhammed Şeref (tahk.), Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, Tanta 2006, s. 35 ve 186.

⁹⁰ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 18; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 39.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 40. beyit. Bk.: İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 18; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 213; Aşikkutlu, *Elfaz Manası*, s. 13; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 247.

⁹² İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 16; Muhaysin, *Hâdî*, I, 70. Tabloda yer alan 3. imamın ط remzli 1. râvîsi Dûrî ile 7. imamın 2. râvîsi ص remzli Dûrî aynı şahıstır. Dolayısıyla Dûrî hem Ebû Amr'dan hem de Kisâî'den kırâat rivâyet etmiştir.

6	Hamza	ف	Halef	ض	Hallâd	ق	فَصَلِّ
7	Kisâî	ر	Ebü'l-Hâris	س	Dûrî	ت	رَسَتْ
8	Ebü Ca'fer	ث	İbn Verdân	خ	İbn Cemmâz	ذ	تُحَذِّ
9	Ya'kûb	ظ	Ruveys	غ	Ravh	ش	ظَعْنُ

Öte yandan İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'nin 38. beytindeki *vâv* harfini manzûmede herhangi bir imam veya râvîye remz olarak değil, metin içerisindeki ifadeleri birbirine bağlamak ya da onları birbirinden ayırmak için fâsıla harfi olarak kullanmıştır.⁹³ Müellif, *Tayyibe*'de yer alan *vâv* harfinin fâsıla olduğunu söylemiş harfi, metindeki ifadeleri birbirine bağlamak amacıyla kullansa da bu durumu manzûmede belirtmemiştir. Söz konusu beyit şu şekildedir:

“*Vâv fâsıla harfidir. Onuncu imam olan Halef için bir remz varid olmamıştır. Çünkü o, müstakil bir imam değildir.*”

Bir başka ifadeyle bu harf, genellikle cümlelerin ve vücûhâtın tamamlanıp yeni bir cümleye ya da kırâate başlandığında fasıl olarak kullanılmıştır.⁹⁴ Meseleleri birbirine bağlayan ya da birbirinden ayıran *vâv* harfinin, herhangi bir kurrâya delâlet eden bir harf olması halinde, bu harfin fasıla mı yoksa remz mi olduğu karıştırılabilir, izah edilen mesele anlaşılabilir. Dolayısıyla bir karışıklığa meydan vermemek ya da yanlış anlamayı önlemek için müellif bu harfi remz olarak kullanmamıştır.

1.4.2.2. Kelime (Grup) Remzleri

İbnü'l-Cezerî metin içerisinde aynı vechi nakleden birden çok kurrâya delâlet etmesi için *Şâtıbiyye*'de yer alan kelime remzlerine ilaveler yaparak ve mevcut bazı kelimelerin de delâlet ettiği imam ya da râvîlere şahıs eklemek suretiyle değişiklikler yapmıştır. *Şâtıbiyye*'nin bazı kelime remzlerini ise kullanmamıştır. Şiir zarûretinden dolayı ve kurrânın isimlerini tekrar tekrar söyleyerek öğrenciyi sıkılmamak için, zikredilen bu harflerle gösterilmesi mümkün olmayan vücûhâtı ve farklılıklarının kimlere ait olduğunu belirtmek için kelimedenden oluşan grup remzleri de kullanmıştır. Buna göre İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe*'de kullandığı aynı vechi nakleden kurrâyı -birden

⁹³ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 17; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 210; Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 38.

⁹⁴ Aşıkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 38.

fazla kurrâyı içeren- bir arada göstermek üzere on yedi grupta seçip kullandığı kelime remzleri tablo halinde şu şekildedir: ⁹⁵

1	كفى	Âsim	Hamza	Kisâî	Halefü'l-Âşir
2	شفا	Hamza	Kisâî	Halefü'l-Âşir
3	صخب	Hâfs	Hamza	Kisâî	Halefü'l-Âşir
4	صخبه	Ebû Bekir	Hamza	Kisâî	Halefü'l-Âşir
5	صفا	Ebû Bekir	Halefü'l-Âşir
6	فتى	Hamza	Halefü'l-Âşir
7	رضى	Hamza	Kisâî
8	رؤى	Kisâî	Halefü'l-Âşir
9	ثوى	Ebû Ca'fer	Ya'kûb
10	مدى	Nâfi'	Ebû Ca'fer
11	جما	Ebû Amr	Ya'kûb
12	سما	Nâfi'	İbn Kesîr	Ebû Amr	Ebû Ca'fer	Ya'kûb
13	حق	İbn Kesîr	Ebû Amr	Ya'kûb
14	حزم	Nâfi'	İbn Kesîr	Ebû Ca'fer
15	عم	Nâfi'	İbn Âmir	Ebû Ca'fer
16	كز	İbn Âmir	Âsim	Hamza	Kisâî	Halefü'l-Âşir
17	خز	İbn Kesîr	Ebû Amr

1.4.2.3. Remzlerin Beyit İçerisindeki Kullanımları

Müellif, *Tayyibe*'de vezne uyum sağlaması amacıyla, kelime içerisinde imam ya da râvîye karşılık gelen bir harfi, münasip gördüğü kelimenin ilk harfi olarak, zaman zaman da birden fazla imama ya da râvîye delâlet eden kelimeyi remz olarak kullanmıştır. Bazen de ismi açıksa zikretmiş, zamir kullanmıştır. Söz konusu harf ya da grup remzleri vezin ve kâfiye gereği birbirlerinden önce ya da sonra gelebilmektedir. Yahut iki harf remzi arasına, kelime remzi girebilmektedir. Müellif, manzûmedeki kelimeleri fevkalade biçimde düzene koyarak metin ahengini bozmadan aynı güzellikte şiirsel sözdizimini oluşturmuştur.

Tayyibe'nin anlaşılabilmesi, manzûmenin teknik yapısına hakim olmayı gerektirir. Bu münasebetle beyitleri sağlıklı bir şekilde tahlil edebilmeye yardımcı olması için bazı örnekler vermemiz yerinde olacaktır.

⁹⁵ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 42-48. beyitler arası. İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 19; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 214-216; Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, ss. 8-9; Aşikkutlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, ss. 37-38; Muhaysin, *Hâdî*, I, 74.

Örnek 1:

İbnü'l-Cezerî, bazen remz olarak seçtiği on yedi kelimedenden herhangi birinin içerisinde bulunan kurrânın dışında, bir ya da daha fazla imam veya râvî bir veche iştirak etmiş ise, ihtilafa konu olan kelimeyi belirttikten sonra, o şahsın/şahısların genellikle remzini, bazen ismini, bazen de kendisine raci olan zamiri getirmektedir.

ثَانِيَهُمَا سَهْلٌ غِنَى حِرْمٌ حَلَا ***** وَخُلْفُ ذِي الْفَتْحِ لَوَى أَبْدِلَ جَلَا Bura da müellifin, ihtilafa konu vechi aktarırken aynı zamanda metodunu da görmekteyiz. Müellif, aynı kelimedede yer alan iki hemzeden ikincisini, غ (Ruveys), حِرْمٌ (Nâfi', İbn Kesîr ve Ebû Ca'fer) ح (Ebû Amr) için teshîl ile okunması gerektiğini söylerken ilgili kurrâyı remzle göstermektedir.⁹⁶ Aynı vechi nakleden beş kurrâdan Ebû Amr ve Ruveys'i, حِرْمٌ remzine dahil olmadıklarından dolayı münferid remzleriyle (حَلَا lafzının ilk harfi olan ح ile Ebû Amr'ı; غِنَى lafzının ilk harfi olan غ ile de Ruveys'i) işaret etmiştir.

Örnek 2:

Aşağıda ise vezin gereği imam ya da râvînin remzini kullanmak yerine onun meşhur ismini zikretmiştir. Özellikle *Tayyibe*'nin usûl bölümünde, bir imam diğer kurrâdan usûl yönüyle infirad ettiyse, bir başka ifadeyle o uygulama sadece o kurrâya aitse, müellif genellikle o imamın ya da râvînin remzini değil meşhur ismini kullanır.

لِحَمْزَةٍ فِي نَفِيٍّ لَا كَلَا مَرْدٌ ***** شَبِيٍّ لَهُ مَعْ حَمَزَةٍ وَالْبَعْضُ مَدٌ

Burada müellif, Hamza'ya özgü bir uygulama olan Lâ-i Nâfiye/Tebrie⁹⁷ hususunda bazı kurrânın لَا مَرْدٌ gibi lâ-i nâfiye gelen yerlerde Hamza'dan med⁹⁸ rivâyet ettiğini ifade ederken Hamza'nın remzini değil, açıkça ismini zikretmiştir.⁹⁹

Örnek 3:

Manzûmenin 214. beytinin ikinci şatırında, وَالْأَصْنَبَهَانِي وَهُوَ قَالَ خَاسِيَا, olarak ifade edilen وَهُوَ zamirinden kastedilen Ebû Ca'fer'dir. İlk

⁹⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 175. beyit.

⁹⁷ Bir cinsin tüm efradından bir hükmü nefyetmek için kullanılan edattır. Bunlarda zahirde bir sebep olmadığı halde, aslından fazla olarak med etmek caizdir. Medde sebep olan âmil, lafzî olan med sebeplerinden zayıf olduğu için ancak tevassut miktarı medle okunur. İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, I, 344; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 398; Dimyâtî, *İthâf*, I, 168-169.

⁹⁸ Hamza bu tür medleri tevassut ile yani 3 elif miktarı uzatarak da okur.

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 171. beyit.

şatırda ث remziyle işaret edilen Ebû Ca'fer'in (يُبَطِّنُ ثِبَّ وَخَلَفُ مَوْطِنًا) ilgili kelimeyi ibdâl ve tahkîk olmak üzere hulûfle¹⁰⁰ okuduğunu belirten müellif, devamında Ebû Ca'fer'in ne remzini ne de ismini zikretmiştir. وهو zamirini kullanarak خَاسِيَا kelimesinde Isbehânî'ye muvafakat ettiğini ifade etmiş, قَالَا fiiliyle de bu durumu teyit etmiştir.

Örnek 4:

Müellif, ihtilafı temsil eden kırâat imamının/râvînin remzlerini ya da isimlerini bazen ihtilafa konu olan vechi zikrettikten sonra, bazen de söz konusu vechi zikretmeden evvel kullanır.¹⁰¹ Buna göre, sekte meselesini detaylandırdığı başlık altında yer verdiği وفي هجا الفواتح كطه تقف ***** beyitte¹⁰² müellif, hece harfleriyle başlayan sûrelerde sekte vechinin olduğunu söylerken önce vechi belirtmiş, ardından söz konusu vechin ث remziyle işaret ettiği Ebû Ca'fer'e mahsus olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, Tâ-hâ lafzında olduğu gibi her hece harfinden sonra Ebû Ca'fer sekte yapar. İbnü'l-Cezerî, bu durumu Ebû Ca'fer'in ismi yerine remzi olan ث harfini kullanarak ifade etmiştir.

304 | db

Örnek 5:

Yine sekte bahsinde yer alan وَأَلْفَى مَرْقَدِنَا وَعَوَجًا ***** بِلَ رَانَ مَنْ önce vecih zikredilmiş, ardından vechin temsilcisi olan kurrânın ismi sarâhaten belirtilmiştir. Buna göre vasıl durumunda Hafs için altı çizili olan dört yerde¹⁰³ hulûf söz konusudur. Yani Hafs bu yerleri hem sekteli hem de sektesiz olmak üzere iki türlü okumuştur.

Örnek 6:

.....بeytinde¹⁰⁴ وَصُحْبَةً جَمًّا رُوْتٌ ***** فَاْفَصْرُ ise önce kırâatin temsilcileri olan kurrâyı öne almış, ardından da rivâyet ettikleri vechi zikretmiştir. Buna göre صُحْبَةً (Ebû Bekir, Kisâî, Hamza ve Halefî'l-Âşîr) ve جَمًّا (Ebû Amr ve Ya'kûb) altı çizili lafzı

¹⁰⁰ Hulûf kavramı, kırâat imamının kendi kırâatinin ya da râvînin kendi rivâyetinin dışındaki, diğer kurrâyı muvafakat ettiği ikinci vecih için kullanılır.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 49. beyit. عَنْ قَيْدِهِ عِنْدَ ابْتِصَاحِ الْمَعْنَى *****. Bk.: Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, I, 217; Aşikkutlu, *Elfaz Manası*, s. 16; Yüksel, *İbn Cezerî*, s. 249.

¹⁰² İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 238. beyit.

¹⁰³ Kehf 18/1, Yâsîn 36/52, Kıyâme 75/27, Mutaffîfîn 83/14.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 476-477. beyitler.

hemzedden sonra gelen vâv harfini hazfle (medsiz) رَوْفٌ şeklinde okurken geri kalan kurrâ (Nâfi', İbn Kesîr, İbn Âmir, Hafs ve Ebû Ca'fer) hemzeyi medli olarak رَوْفٌ şeklinde okumuşlardır.¹⁰⁵

Örnek 7:

Müellif bazen اِنَّمْ كَبِيرٌ ثَلَاثُ الْبَاءِ فِي رِفَا beytinde¹⁰⁶ olduğu gibi önce ihtilafı vechi, ardından takyîd ifade eden lafzı, son olarak da ilgili kurrânın remzlerini zikreder. Buna göre ف (Hamza) ve ر (Kisâî) altı çizili Kur'ân lafzını ثَلَاثُ الْبَاءِ kaydının işaret ettiği şekilde, yani كَبِيرٌ kelimesindeki bâ harfini sâ ile كَثِيرٌ olarak; geri kalan kurrâ ise, beyitte yer aldığı şekliyle okurlar.¹⁰⁷

Örnek 8:

Bazen de imamın memleketini zikrederek ilgili vechini gösterir.¹⁰⁸

خُلْفًا وَعَبِيرُ الْمَكِّ أَنْ يُؤْتَى أَحَدٌ * * * * * يُخْبِرُ

İbn Kesîr'in اِنَّ الْهُدَى هُدَى لِّلّٰهِ اَنْ يُؤْتَى اَحَدًا مِّثْلًا مَا اُوْتِيْتُمْ âyetinde¹⁰⁹ altı çizili lafzı, bir kelimedede iki hemze gelmesi bağlamında birincisini istifhâm olmak üzere tahkîkle, ikincisini de teshîl ile iki hemzeli okuduğunu ifade etmiştir. Bu beyitte, kırâat ilminde Mekke ile şöhret bulan İbn Kesîr'in isminin yerine, temsil ettiği belde Mekke'ye nispet ederek onu işaret için *Mekkî* demiştir. İbn Kesîr dışındaki kurrâ ise lafzı istifhâmın zıttı olan ihbâr ile yani tek hemze ile اَنْ يُؤْتَى olarak okumuştur.

Örnek 9:

Bazen de imamın aşere sıralamasındaki yerini zikrederek sıra sayısı ile ifade eder:

وَسَهْلَ الْأُخْرَى رُوَيْسٌ فُنْبُلٌ * * * * * وَرَشٌ وَتَامِنٌ وَقِيلَ تَبْدُلُ

İki farklı kelimedede (ilk kelimenin sonundaki ve ikinci kelimenin başındaki hemze olmak üzere yan yana gelen iki kelime) yer alan iki hemze konusunu izah ederken, ikinci kelimenin ilk harfi olan hemzeyi Ruveys, Kunbül, Verş ve sekizinci imam (تَامِنٌ) için teshîl ile

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 223; Dimyâtî, *İthâf*, I, 421; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, s. 57.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 496. beyit.

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 227; Dimyâtî, *İthâf*, I, 437; Kâdî, *Büdüru'z-zâhira*, s. 69.

¹⁰⁸ Örneğin, *Mekkî* için 150; *Basrî* için 161; *Küfî* için 354 ve *Medenî* için 384 ve *Şâmî* için 438. beyitler.

¹⁰⁹ Âli İmrân 3/73.

okunması gerektiğini söylemiştir. Görüldüğü üzere burada sekizinci imam olan Ebû Ca'fer yerine ثَامِنٌ (sekizinci imam) demiştir.¹¹⁰

Örnek 10:

Müellif bazen ihtilafın söz konusu olduğu kırâat vecihlerini zikretmiş, ancak bir vechi temsil eden kurrâyı belirtirken diğer vechi okuyan kurrâyı zikretmemiştir.

âyetinde¹¹¹ وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ de ifade etmektedir:

..... وَمَا يَخْدَعُونَ يَخْدَعُونَ ***** كَنْزٌ ثَوَى

Buna göre müellif, âyetteki altı çizili kelimeyi كَنْزٌ (İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Âşir) ve ثَوَى (Ebû Ca'fer ve Ya'kûb) بَخْدَعُونَ şeklinde; onun dışında kalan kurrânın ise يَخْدَعُونَ olarak okuduğunu ifade etmektedir. Görüldüğü üzere ihtilafı kelime için söylediği remzin dışındaki kurrâyı belirtmemiştir.

Örnek 11:

Bazen de ihtilafı lafzın tek vechini ve temsilcilerini zikrederken, diğer vechi ve temsilcilerini zikretmez. Konu ile ilgili herhangi bir işaretle de bulunmaz. Müellif böyle bir yol izlemesini, bu gibi yerlerde mananın açıklığı ve vechin kırâat ehli tarafından bilinirliği sebebiyle ilgili kırâatlerin karıştırılma durumunun olmamasıyla açıklamaktadır.¹¹²

..... مَالِكٍ نَلَّ طَلًّا رَوَى

Burada müellif, *Süretü Ümmi'l-Kur'ân* başlığı altında ele aldığı Fâtîha'daki iki farklı şekilde olunan مَلِكٍ lafzı için, medli (mîm harfinin uzatılarak) kırâati ve bu şekilde okuyan kurrâyı zikretmiş, diğer vechi (mîm harfinin elifi hafzedilerek) ve temsilcilerini zikretmemiştir.¹¹³ Ayrıca medli (elifli) ya da medsiz (elifsiz) kaydına da yer vermemiştir. Buna göre lafzı, ن (Âsım), ط (Ya'kûb), رَوَى (Kisâi ve Halefü'l-Âşir) medli olarak; onların dışında kalan, yani zikretmediği

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 199. beyit.

¹¹¹ Bakara 2/9.

¹¹² İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-Neşr*, 49. beyit. Gerekli izah için bk.: İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Tayyibe*, s. 23; Nüveyrî, *Şerhu Tayyibe*, s. 303; Cârullah, *Şerhu Tayyibe*, s. 10; Aşıkku-tlu, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, s. 108; *Elfaz Manası*, s. 16.

¹¹³ İbnü'l-Cezerî, *Tayyibetü'n-neşr*, 112. beyit.

kurrâ ise erbâbınca belirli olan diğer vecihle, yani elifsiz olarak مَلِكْ şeklinde okurlar.

Örnek 12:

Müellif bazen, metinde وَفَعْ كَيْفَ demek suretiyle genelleme yapar. Bu ibare, *ilgili vecih nerede gelirse gelsin metindeki gibi okunur* anlamına gelmektedir. Bir anlamda vechi teyit eden bu ifade, *Tayyibe* öğrencisi için önemli bir kolaylık olarak kabul edilebilir.

السَّرَاطُ مَعَ ***** سِرَاطِ زَيْنِ خُلْفًا غَلَا كَيْفَ وَفَعْ

Beyte göre söz konusu kelime gerek السَّرَاطُ şeklinde marife olarak, gerekse سِرَاطُ şeklinde nekre olarak gelsin ز (Kunbül) tarafından hulüfle, yani hem sâd ile صِرَاطُ olarak; hem de sîn ile سِرَاطُ şeklinde; غ (Ruveys) tarafından ise beyitte yazıldığı gibi tek vecihle سِرَاطُ şeklinde okunur. Bu iki râvînin dışında kalan kurrâ ise kelimeyi, mushaflarda yazıldığı gibi sâd ile, yani صِرَاطُ olarak okurlar.¹¹⁴ Görüldüğü üzere genelleme lafzı Tayyibe metninden çıkarımda bulunmada ve ilgili kırâatin Kur'ân'da geçtiği tüm örneklerini temsil ettiği gösteren bu lafız sayesinde bir kolaylık sağlamaktadır.

db | 307

Görüldüğü üzere *Tayyibetü'n-neşr* kırâat ilmi konularını oldukça öz şekilde ele almıştır. Bu durum kırâat âlimlerini, manzûmenin zor anlaşılan yönlerini izah ettikleri, remz ve ıstılahlarını açıkladıkları, kırâatin tevcihinde nahiv ve sarf tahlillerini yaptıkları çalışmaların telif etmeye sevk etmiştir. Bu anlaşılma zorluğuna rağmen manzûmenin kırâat eğitim-öğretiminde asırlardır yaygın olarak kullanılması, eserin kırâat ilmindeki önemini göstermektedir. Öte yandan *Tayyibetü'n-neşr*'den önce müellifin *en-Neşr fî'l-kirââti'l-'aşr* isimli eseri okunması, kanaatimizce ilgili meseleleri ihata için daha doğru bir yol olur.

Sonuç

Altı asrı aşkın bir süredir okunagelen ve on kırâate dair temel kaynak değeri taşıyan *Tayyibetü'n-neşr*, İbnü'l-Gezerî'nin *en-Neşr fî'l-kirââti'l-'aşr* isimli eserinin özetinin, müellifi tarafından manzûm formda kaleme alınmış halidir. *Tayyibetü'n-neşr*'in ezberlenmesi, kırâat eğitim-öğretiminde bir gelenek halini almıştır. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak da yerini almış olan bu eser, günü-

¹¹⁴ İbnü'l-Gezerî, *en-Neşr*, I, 271-272; Dimyâtî, *İthâf*, I, 365; Kâdî, *Büdûru'z-zâhira*, s. 22.

müzde başta ülkemiz olmak üzere, Mısır ve Suriye gibi birçok İslâm coğrafyasında hala okutulmakta ve ezberlenmektedir.

Pedagojik amacın ön planda olduğunu gördüğümüz *Tayyibe*, hem edebî hem de teknik boyutu olan manzûmelerdendir. Arûz vezninde ve recez bahrinde kaleme alınmıştır. Eser, 28 baptan oluşan 432 beyitlik usûl ve 583 beyitlik ferşü'l-hurûf kısımları olmak üzere iki ana bölümden ve 1015 beyitten müteşekkildir.

Müellif, misalleri en kısa şekilde bir dizeye sığdırmak amacıyla şiir zarûretlerinden istifade etmiştir. İbnü'l-Cezerî'nin *Tayyibe*'de uyguladığı metot, öğrencilere kolaylık olsun diye İmâm Şâtıbî'nin yedi kırâate dair manzum olarak kaleme aldığı *Şâtıbiyye*'nin metodudur. Ancak İbnü'l-Cezerî *Tayyibe*'sinde, *Şâtıbiyye*'nin harf ve kelime remzi uygulamasını ve sıralamasını, bazı ilaveler ve değişikliklerle birlikte kullanmıştır. Müellif böyle bir yöntemi kullanarak kırâat öğrencilerinin işlerini kolaylaştırmayı gözetmiştir.

Tayyibe'de on kırâat imamı ve râvîlerine delâlet etmek üzere, remz olarak yirmi yedi harf ve aynı vechi nakleden kurrâyı bir arada göstermek üzere on yedi kelime remzi kullanılmıştır. Bu yöntem, şiir zarûretinden dolayı ve kurrânın isimlerini tekrar tekrar söyleyerek öğrenciyi sıkmamak içindir. Ayrıca İbnü'l-Cezerî eserde, terminolojik olarak birçok ıstılah kullanmıştır. Tezat sanatı sayesinde zihinsel çağrışım yoluyla kırâat vecihlerinin kolay şekilde bulunması söz konusu olmuştur. Dolayısıyla tek yönlü ve çift yönlü ıstılahlar yoluyla ilgili mesele, mümkün olduğu kadar özet şekilde gösterilmiş, beyitler manzûmede daha fazla yer kaplamamış ve vecihlerin kısa yoldan anlaşılması sağlanmıştır.

Sesin ahenk ve uyumunu sağlamaya matuf kâfiyedeki uyumu gerçekleştirmek üzere şiir dilinde birtakım değişiklikler söz konusu olur. Müellif, bu tür değişiklikleri *Tayyibe*'de kullanmıştır. Gramere bağlı olmaksızın, zaman zaman kelime ve harfleri, kâfiye uyumunu temin için kelimenin aslından olan harfleri metinden düşürmüştür. Bu bağlamda kırâat bilgisinin yanında Arap şiirine olan vukûfiyetin, *Tayyibe*'yi kavramada önemli yerinin olduğunu söylemeliyiz.

Kaynakça

- Aksan, Doğan, *Şiir Dili ve Türk Şiir Dili*, Engin, Ankara 1995.
- Altıkulaç, Tayyar, “İbnü'l-Cezerî”, *DİA*, TDV, İstanbul 1999, XX, ss. 551-557.
- Askalânî, İbn Hacer, *İnbâü'l-ğumr bi enbâi'l-‘umr fi't-târîh*, Hasan Habeşî (tahk.), Lecnetu İhyâit-Türâsi'l-İslâmî, Kahire 1972.
- Aşikkutlu, Mehmed Rüşdü, *Şerh ve Hâşiyeli Tayyibe*, İstanbul 1975.
- _____, *Tayyibe'nin Elfaz Manası*, İstanbul 1976.
- Baltacı, Cahit, *XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İrfan, İstanbul 1976.
- Cârullah, Mûsâ Bigiyef, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr*, Kazan 1912.
- Ceviz, Nurettin-Gündüzöz, Soner, “Osmanlı Medrese Kültüründe Manzûm İlmî Eser Geleneğinin Güzel Bir Örneği: Lügat-ı Yûsuf”, *EKEV*, y. 10, sy. 29, Güz/2006, ss. 211-230.
- Cürçânî, Seyyîd Şerîf, *Kitâbü't-Ta'rifât*, Mektebetü Lübnan, Beyrut 1985.
- Cüzû, Mustafa, *Nazarîyyâtü's-şîr inde'l-Arab el-Câhiliyye ve'l-asru'l-İslâm*, Beyrut 1988.
- Çetin, Nihad, “Arûz”, *DİA*, TDV, İstanbul 1991, III, ss. 424-437.
- Çollak, Fatih, *Kirâat Âlimlerinden İmâm Şâtîbî ve “eş-Şâtibiyye” Adlı Eseri*, Özener Matbaası, İstanbul 2002.
- Dağ, Mehmet, *Geleneksel Kirâat Algısına Eleştirel Bir Yaklaşım*, İSAM, İstanbul 2011.
- Dâni, Ebû Amr, *et-Teyisîr fi'l-kirâati's-seb'*, Otto Pretzl (tahk.), İstanbul 1930.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın, Ankara 1984.
- Dimyâtî, Ahmed Bennâ, *İthâfu fudalâi'l-beşer bi'l-kirâati'l-erbaate 'aşer*, Şa'bân Muhammed İsmail (tahk.), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut 1987.
- Durmuş, İsmail, “Remiz”, *DİA*, TDV, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 556-558.
- İbnü'n-Nâzım, Ebû Bekr, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirâati'l-‘aşr*, Enes Mihre (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- Ebû Şâme Makdisî, *İbrâzü'l-meânî min Hurzi'l-emânî fi kirâati's-seb'a*, İbrâhim Atve İvaz (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Kahire 1981.
- Eliaçık, Muhittin, “Şemsi Paşa'nın Manzum ve Muhtasar Vikayetü'r-Rivâye Tercümesi”, *Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi*, 2009/2, ss. 16-49.
- Gürkan, Nejdet, *Şiir ve Dil -Arap Edebiyatı-*, Nobel, Ankara 2005.
- Hadramî, Ebû Abdillâh, *Şerhu's-Semennûdî 'alâ metni'd-Dürreti'l-mütemmîme li'l-kirâati'l-‘aşr*, Cemâleddîn Muhammed Şeref (tahk.), Dâru's-Sahâbe li't-Türâs, Tanta 2006.
- Halîcî, Muhammed Saîd, *Şerhu mukarribi't-tahrîr li'n-Neşri ve't-Tahbîr*, İhâb Fikrî-Hâlid Ebu'l-Cûd (tahk.), Mektebetü'l-İslâmiyye, Kahire 2009.
- Hamîtû, Abdullâh, *el-İmam Ebu'l-Kâsım eş-Şâtîbî*, Edvau's-Selef, Riyad 2005.
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *UÜİFD*, c. 17, 2008/1, ss. 25-46.
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed, *en-Neşr fi'l-kirâati'l-‘aşr*, Ali Muhammed Dabbâ' (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- _____, *Takrîbü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-‘aşr*, İbrahim Atve İvaz (tahk.), Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.
- _____, *Tayyibetü'n-Neşr fi'l-kirâati'l-‘aşr*, Muhammed Temîm Zü'bi (zabt ve tsh.), Mektebetü Dâri'l-Hüdâ, Cidde 1994.
- İbnü'l-İmâd, Ebu'l-Felah, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, Abdülkadir ve Mahmûd Arnaut (tahk.), Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Kâsîh, Bağdâdî, *Sirâcü'l-kârî'l-mübtedî ve tezkarü'l-mukrî'l-muntehî*, Muhammed Abdülkadir Şâhin (zabt ve tsh.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- Kâdî, Abdülfettâh Abdilganî, *Büdûru'z-zâhira fi'l-kirâati'l-‘aşri'l-mütevâtire*, Dâru'l-Beyrûtî, Dîmaşk 2007.
- _____, *Vâfi Şerhi's-Şâtibiyye fi'l-kirâati's-seb'*, Mektebetü's-Sevâdî, Cidde 1999.
- Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemü'l-müellifîn*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- Maşalı, Mehmet Emin *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kirâat İlmî*, Otto, Ankara 2016.

- Mersafî, Abdülfettâh Acemî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmî'l-bârî*, Mektebetü Tayyibe, Medine 1980.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim, *el-Hadî: Şerhu Tayyibeti'n-neşr fî'l-kırâati'l-'aşr ve'l-keşf 'an ileli'l-kırâati ve tevcîhiha*, Dâru'l-Cil, Beyrut 1997.
- Nüveyrî, Ebu'l-Kâsım Ali, *Şerhu Tayyibeti'n-neşr*, Mecdî Muhammed Surûr Sa'd Baslûm (tahk.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Öğmüş, Harun, *Kur'ân Yorumunda Şiirin Yeri -II. (VIII.) Asır Çerçevesinde-*, İSAM, İstanbul 2010.
- Özdemir, Abdurrahman, "Arûz İlmî", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, İsmail Güler (ed.), İSAM, İstanbul 2014.
- Sehâvî, Muhammed, *Dav'ü'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-Cil, Beyrut ts.
- Şâtıbî, Kâsım b. Firruh Ruaynî, *Metnü's-Şâtıbiyye el-müsemmâ: Hurzü'l-emânî ve veczü't-tehânî fi'l-kırâati's-seb'*, Muhammed Temîm Zübî (tsh.), Dâru'l-Gavsân, Medine 2010.
- Taşköprüzâde, Ahmed Mustafa, *Miftâhu's-saâde ve misbâhu's-siyâde fi mevdûati'l-ulûm*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1985.
- Tetik, Necati, *Başlangıçtan IX. Asra Kadar Kırâat İlminin Ta'lîmi*, İşaret, İstanbul 1990.
- _____, "Kırâat İlminde Rumuzât", *ATAÜİFD*, sy. 11, 1993, ss. 425-431.
- Tîbî, Şerefüddîn Muhammed, *Tibyân fî ilmi'l-meânî ve'l-bedî' ve'l-beyân*, Hâdî Atıyye Mataru'l-Hilâlî (nşr.), Beyrut 1987.
- Toprak, M. Faruk, "Zarûrât-ı Şi'riyye", *DİA*, TDV, Ankara 2014, XLIV, ss. 138-140.
- Topuzoğlu, Tevfik Rüstü, "Recez", *DİA*, TDV, İstanbul 2007, XXXIV, ss. 509-510.
- Tural, Hüseyin, *Arap Edebiyatında Arûz*, Ensar, İstanbul 2011.
- Tuzcu, Kemal, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *AÜDTCFD*, 47, 2007/2, ss. 147-171.
- Yakıt, İsmail, *Türk İslâm Kültüründe Ebcad Hesabı ve Tarih Düşürme*, Ötüken, İstanbul 1992.
- Yüksel, Ali Osman, *İbn Cezerî ve Tayyibeti'n-neşr*, İFAV, İstanbul 1996.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazîm, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Fevvâz Ahmed (tahk.), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995.

